

บทที่ 2 ที่มาของซามูไรและวิถีซามูไร

คำว่า “ซามูไร” (侍) มีรากศัพท์มาจากคำกริยา “ชะบุระฮุ” (さぶらふ) ซึ่งเป็นภาษาญี่ปุ่นโบราณที่มีความหมายว่า “รับใช้” (เจ้านาย) คำว่า “รับใช้” (service) นี้ยังสื่อความหมายถึง “การรับใช้ด้านการทหาร” (armed service) อีกด้วย ในสมัยเฮอัน¹ (平安時代 ค.ศ. 794-1192) คำว่า “ซามูไร” มีความหมายเฉพาะหมายถึง “ผู้ถืออาวุธ” (man-at-arm) หรือ “นักรบ” (warrior)² คำว่าซามูไรยังใช้แทนคำว่า “บุฉิ” (武士) ซึ่งมีความหมายตามตัวอักษรว่า “ทหาร” (military man) ได้อีกด้วย คำว่า “บุฉิ” นั้น มีใช้มาตั้งแต่สมัยเฮอันในยุคแรก ๆ โดยเฉพาะเมื่อใช้เรียก นักรบจากแคว้นทางตะวันออกของญี่ปุ่น หรือ คันโตบุฉิ (関東武士) และเมื่อมีการจัดตั้งรัฐบาลทหารขึ้นที่เมืองคะมะกุระ (鎌倉) เกิดมีคำว่า “บุเกะ” (武家) ซึ่งหมายถึง “ตระกูลนักรบ” (military house) ใช้เรียก ชนชั้นสูงที่เป็นนักรบ เหมือนคำว่า “คุเงะ” (公家) ที่ใช้เรียก ชนชั้นสูงที่เป็นข้าราชการสำนัก ดังนั้น คำว่า “บุฉิ” จึงหมายถึง นักรบแต่ละคนที่รับใช้ตระกูลนักรบแต่ละตระกูล (บุเกะ)³

ความเป็นมาของซามูไร หรือ ทหาร หรือ นักรบ มีความสัมพันธ์กับลักษณะการเมืองการปกครองของญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยนักรบเรื่องอำนาจ การศึกษาลักษณะการปกครอง

¹ เป็นสมัยที่จักรพรรดิและขุนนางมีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองเฮอัน (平安) หรือเมืองเกียวโต (京都) ในปัจจุบัน ต่อจากสมัยเฮอัน คือ สมัยคะมะกุระ (鎌倉時代 ค.ศ. 1185-1333) อันเป็นสมัยที่นักรบตระกูลมินะโมะโตะ (源家) มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง โดยมีศูนย์กลางการทหารอยู่ที่เมืองคะมะกุระ ส่วนสมัยก่อนสมัยเฮอัน คือ สมัยนาระ (奈良時代 ค.ศ. 710-781) เป็นสมัยที่มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองนาระ เป็นสมัยที่จักรพรรดิและขุนนางมีอำนาจสูงสุดในการปกครองเช่นเดียวกับสมัยเฮอัน (สุรางค์ศรีตันเสียงสม. *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นโดยสังเขป*. (กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 11-21.)

² จากความหมายตามตัวอักษรของซามูไรที่แปลว่า “ผู้รับใช้” การที่ชนชั้นสูงในราชสำนักเฮอันบางคนเรียกเหล่านักรบว่าซามูไร จึงมีความหมายในเชิงดูหมิ่นเหยียดหยามรวมอยู่ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยนี้ ได้มีการจ้างนักรบซึ่งเป็นกองทัพจากต่างจังหวัด เพื่อใช้ปราบกบฏต่อราชสำนัก หรือเพื่อเข้ามาเป็นทหารรักษาความสงบเรียบร้อยภายในพระราชวัง ทำให้ชนชั้นสูงในราชสำนักเห็นว่าคนเหล่านี้มีสถานะที่ต่ำต้อยกว่าเพราะเป็นพวกที่มาจากต่างจังหวัด ไม่ใช่เมืองหลวง อีกทั้งหน้าที่ของนักรบที่ต้องต่อสู้และเกี่ยวข้องกับความตายซึ่งเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจตามความเชื่อในศาสนาชินโต (David Lay, “Origins of the Samurai,” 2003. [Online] Available from: <http://www.judoinfo.com/samurai.htm> [1 February, 2005.])

³ Catharina Blomberg, *The Heart of the Warrior: Origin and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan* (Kent: Japan Library, 1994), p.11.

ของญี่ปุ่นจึงมีความสำคัญในการช่วยให้เข้าใจถึงที่มาของคำว่าซามูไร และชนชั้นซามูไรได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

2.1 ลักษณะการปกครองอันเป็นที่มาของซามูไร⁴

การเกิดชนชั้นซามูไร หรือนักรบในสังคมญี่ปุ่น มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานที่เกี่ยวข้องกับสภาพภูมิศาสตร์ สังคม และที่สำคัญคือลักษณะการปกครองของญี่ปุ่นที่มีส่วนหล่อหลอมชนชั้นนักรบให้ขึ้นมาเป็นชนชั้นที่มีอำนาจสูงสุดและยาวนานในการปกครองประเทศ ในที่นี้ผู้วิจัยจะแบ่งการศึกษาลักษณะการปกครองอันเป็นที่มาของซามูไรออกเป็น 3 สมัย คือ **สมัยโบราณ** คือ ญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงก่อนการรับวัฒนธรรมจากจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 7 **สมัยราชสำนัก** คือ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 จนถึง ก่อนนักรบตระกูลทะอิระ (平良家) เข้ามามีอำนาจในราชสำนัก และ **สมัยนักรบ** คือ ตั้งแต่ก่อนนักรบตระกูลทะอิระเข้ามามีอำนาจในราชสำนัก จนถึงสิ้นสุดสมัยโทะกุงะวะ (徳川時代) อันเป็นสมัยสุดท้ายของรัฐบาลทหาร

2.1.1 สมัยโบราณ

ประเทศญี่ปุ่นมีภูมิประเทศเป็นเกาะ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดชันหรือภูเขาสลับซับซ้อนมากมายทำให้เกิดแม่น้ำสายสั้น ๆ และไหลเชี่ยว รวมทั้งทำให้เกิดที่ราบลุ่มแม่น้ำขนาดเล็กจำนวนมาก กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปตามเกาะต่าง ๆ ที่ราบลุ่มเหล่านี้เหมาะแก่การเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานจึง

⁴ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์สรุปจากของนักวิชาการชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมทั้งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ได้แก่

พิพาดา ยังเจริญ. **จักรพรรดิ ชุนนาง นักรบ และพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่นก่อนสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

พิพาดา ยังเจริญ. **ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ภิรมย์ พุทธิรัตน์. **ซามูไร ชนชั้นนักรบของญี่ปุ่น**. กรุงเทพมหานคร: อมรรการพิมพ์, 2530.

Catharina Blomberg. *The Heart of the Warrior: Origins and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan*. Kent: Japan Library, 1994.

David Lay. "Origins of the Samurai." 2003. [Online] Available from: <http://www.judoinfo.com/samurai.htm> [1 February, 2005.]

เป็นที่ตั้งของชุมชน สถาปนามิประเทศจึงมีส่วนกำหนดลักษณะการตั้งหลักแหล่งของชาวญี่ปุ่นใน
ระยะแรก ซึ่งส่งผลต่อลักษณะการเมืองการปกครองแบบกระจายอำนาจ อันกลายเป็นมรดกทาง
การเมืองการปกครองที่สำคัญของญี่ปุ่น⁵

อารยธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์หรือยุคหินใหม่ สมัยแรกคือ สมัยโจมง (縄文時代 มี
พัฒนาการตั้งแต่ 8,000-300 ปีก่อนคริสตกาล) ผู้คนสมัยนี้นิยมล่าสัตว์และยังเป็นพวกที่เร่ร่อน จึง
ยังไม่มีมีการแบ่งพรมแดนที่แน่นอนระหว่างชนเผ่าเร่ร่อนเหล่านี้ ในสมัยต่อมาคือ สมัยยะโยะอิ
(弥生時代 มีพัฒนาการตั้งแต่ 300 ปีก่อนคริสตกาล) ได้เริ่มมีการปลูกข้าวที่ราบลุ่มแม่น้ำและมี
การตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวร ก่อให้เกิดสังคมกสิกรรมตามที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบหุบเขาน้ำท่วม
ถึง ซึ่งมีขนาดเล็กและมีเป็นจำนวนมากกระจัดกระจายไปตามสภาพภูมิประเทศ ชุมชนที่เกิดขึ้นนี้มี
การรวมกลุ่มกัน และมีหัวหน้าปกครอง ทำให้เกิดลักษณะการปกครองแบบกระจายอำนาจ แต่ละ
ชุมชนมีหัวหน้าปกครองอย่างเป็นอิสระ ลักษณะดังกล่าวได้สืบทอดต่อมาถึง สมัยโคะฟุน⁶ (古墳
時代 เริ่มขึ้นในราวคริสต์ศักราชที่ 3) เกิดการปกครองในลักษณะกระจายอำนาจไปยังท้องถิ่น
ต่าง ๆ ในสมัยนี้เกิดกลุ่มการปกครองที่เรียกว่า “อุจิ” (氏) หรือ “เผ่า” แต่ละเผ่าประกอบด้วย
หลายครอบครัว รวมตัวกันภายใต้การปกครองของครอบครัวที่มาจากตระกูลที่มีอำนาจ หัวหน้า
ตระกูลนี้จะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าเผ่า

ในแต่ละเผ่าประกอบด้วยกลุ่มของผู้ผลิตที่เรียกว่า “เบะ” (辺) หรือ “โทะโมะ” (共) เช่น
กลุ่มชาวประมง กลุ่มล่าสัตว์ กลุ่มทำอาวุธ และมีกลุ่มที่ทำหน้าที่ให้บริการ เช่น กลุ่มที่ทำหน้าที่
ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และกลุ่มทหาร ในแต่ละกลุ่มอาชีพจะมีหัวหน้าตระกูลหลักของกลุ่ม
อาชีพนั้น ๆ เป็นผู้ปกครอง ตำแหน่งนี้มีการสืบทอดจากพ่อไปยังลูกชายเช่นเดียวกับหัวหน้าเผ่า จะ
เห็นได้ว่า ลักษณะการปกครองแบบอุจิเริ่มมีการจัดตั้งองค์กรทางการเมืองขึ้นแล้ว ก่อนที่จะมีการ
ปฏิรูปประเทศเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันจักรพรรดิในสมัยการปฏิรูปทะชิกะ (大化の改新) ค.ศ.
645

⁵ พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539),
หน้า 5.

⁶ โคะฟุน หมายถึง สุสานที่ฝังศพของชนชั้นผู้ปกครอง เพราะในสมัยนี้จะปรากฏสุสานฝังศพของชน
ชั้นสูงหรือชนชั้นผู้ปกครองเป็นจำนวนมาก และมีขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นความนิยมที่รับมาจากจีนและเกาหลี การ
สร้างสุสานนี้ดำเนินไปจนกระทั่งหมดความนิยม เมื่อพุทธศาสนาจากจีนแพร่เข้ามาในญี่ปุ่นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่
6 สุสานที่ปรากฏในสมัยโคะฟุนจะมีรูปร่างลักษณะเป็นรูปทรงกลม รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ที่นิยมมากที่สุดคือ รูป
รูปทรงแฉ (พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 19-22.)

หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงว่ามีนักรบหรือทหารที่สวมชุดเกราะเกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น คือ การค้นพบตุ๊กตาดินเผาสะนิวะ (*埴輪*) บริเวณหลุมฝังศพที่นิยมสร้างเป็นรูปกุญแจสมัยโคะฟุน⁷ นี้เอง⁸ ตุ๊กตาดินเผาสะนิวะที่พบในสมัยนี้สะท้อนให้เห็นถึงหน้าตา ชีวิตความเป็นอยู่ และความเชื่อของคนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดีจากลักษณะของตุ๊กตาที่สร้างเป็นรูปร่างต่าง ๆ เช่น คน สัตว์ อาวุธ บ้าน ที่พบมากจะเป็นรูปทหารในชุดนักรบ ส่วนบรรดาตุ๊กตาที่เป็นรูปสัตว์จะมีรูปม้าใส่อาน บังเหียนและสายบังเหียน ส่วนที่เป็นอาวุธนั้นจะมีทั้งที่เป็นลือเกราะและอุปกรณ์ที่ใช้ในการรบ ตุ๊กตาสะนิวะจากวัฒนธรรมโคะฟุนที่ทำเป็นรูปนักรบใส่ชุดเกราะถืออาวุธ รูปม้าที่มีเครื่องเทียมม้า และรูปอาวุธในการรบ เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าระบบทางการทหาร ได้มีขึ้นแล้วในสมัยโคะฟุน จากการสันนิษฐานของนักโบราณคดี ตุ๊กตารูปม้าและเครื่องเทียมแสดงถึงกองทัพม้าที่มีขึ้นในสมัยนั้น กองทหารที่จัดตั้งขึ้นในระยะแรก ๆ อาจเป็นกลุ่มทหารที่ถูกเกณฑ์มาเป็นทหารยามป้องกันศัตรูบุกกรุกล่วงล้ำดินแดนของหัวหน้าเผ่าประจำท้องถิ่น หรือเจ้าผู้ถือครองที่ดิน⁹

การรวมอำนาจของอูจิหรือชนเผ่าต่าง ๆ เริ่มเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 2 โดยหัวหน้าเผ่า *ยะมะโตะ* (*大和大朝*) ครอบครองดินแดนบริเวณที่ราบยะมะโตะ เป็นแกนนำในการรวมเผ่าต่าง ๆ เพื่อก่อตั้งรัฐขึ้น โดยอ้างว่าตระกูลของตนสืบเชื้อสายมาจากพระนางอะมะเตะระซู สุริยเทวี (*天照大神 - Amaterasu The Sun Goddess*) แต่การมีอำนาจของหัวหน้าเผ่าที่อ้างว่าสืบเชื้อสายมาจาก พระนางอะมะเตะระซู สุริยเทวี หรือ ฮิเมโกะ (*卑弥呼*) ขึ้นอยู่กับการมีอำนาจในเวทมนต์คาถาและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มิได้มีอำนาจทางการทหารที่เด็ดขาดเหนือเผ่าอื่น ๆ จึงเป็นการรวมอำนาจโดยการสร้างพันธมิตรกับหัวหน้าเผ่าต่าง ๆ และแม้ว่าต่อมาหัวหน้าของเผ่ายะมะโตะจะสถาปนาตนขึ้นเป็นจักรพรรดิ แต่จักรพรรดิกลับไม่มีพระราชภาระในการปกครองโดยตรง เพราะอำนาจการปกครองตกอยู่กับขุนนางในตำแหน่งต่าง ๆ โดยเฉพาะตำแหน่งที่รับผิดชอบทางการทหารและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งผู้ที่มาดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็คือ หัวหน้าเผ่าต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับราชตระกูลของจักรพรรดินั้นเอง จะเห็นได้ว่าจักรพรรดิที่มาจากเผ่ายะมะโตะมิได้มีอำนาจเด็ดขาดเหนือเผ่าอื่น ๆ จึงทำให้เกิดการรับวัฒนธรรม

⁷ สมัยโคะฟุนยังมีความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างญี่ปุ่นยุคก่อนประวัติศาสตร์และญี่ปุ่นยุคประวัติศาสตร์.

⁸ Catharina Blomberg, *The Heart of the Warrior: Origin and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan*, p.1.

⁹ Ibid., p. 4.

การปกครองจากจีน เพื่อสร้างระบบการปกครองที่รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือองค์จักรพรรดิขึ้น อันเป็นจุดเริ่มต้นของการถ่ายเทวัฒนธรรมจีนเข้าสู่ญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ในทุก ๆ ด้าน

2.1.2 สมัยราชสำนัก

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 เป็นต้นมา ผู้ปกครองญี่ปุ่นจะถ่ายทอดวัฒนธรรมทุก ๆ ด้าน จากจีนมาปรับปรุงญี่ปุ่นในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะวัฒนธรรมด้านการปกครอง ซึ่งมีรูปแบบและ โครงสร้างที่โยงอำนาจการปกครองสู่สถาบันจักรพรรดิ เพื่อให้สถาบันจักรพรรดิมีอำนาจใน การปกครองอย่างแท้จริง อีกทั้งเพื่อลดบทบาทและอิทธิพลของขุนนางซึ่งเป็นหัวหน้าเผ่าต่าง ๆ การ รับวัฒนธรรมด้านการปกครองจากจีนนี้ ได้เริ่มขึ้นในจักรพรรดินีซูอิโกะ (推古天皇) โดยมี เจ้าชายโอมโตะกุ (聖德太子) เป็นรัชทายาทและเป็นผู้บริหารราชการแผ่นดินให้กับจักรพรรดินี และมีตระกูลโซะงะ (蘇我氏) ที่ชื่อ โซะงะ อุมะโกะ (蘇我馬子) ซึ่งเป็นขุนนางที่มีอำนาจมาก ที่สุดในขณะนั้นเป็นผู้ให้การสนับสนุนการปฏิรูปประเทศในครั้งนี้อย่างเต็มที่ แม้ว่าจะมีการ นำวิธีการและหลักคุณธรรมจากจีนเข้ามาใช้เพื่อสร้างอำนาจให้กับจักรพรรดิ แต่การปฏิรูป การปกครองในสมัยเจ้าชายโอมโตะกุไม่ได้ผลสำเร็จมากนัก แต่นับว่าพระราชกรณียกิจของ พระองค์ในเรื่องดังกล่าว เป็นการนำร่องไปสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครอง ครั้งใหญ่เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันจักรพรรดิในปี ค.ศ. 645 ที่เรียกว่า การปฏิรูปทะอิเกะ (大化の改新) ในสมัยเจ้าชายนะกะ (中大兄皇子)

การรับวัฒนธรรมจีนในครั้งนี้มีผลให้ขุนนางตระกูลโซะงะ เข้ามามีบทบาทในการเมือง การปกครองแทนองค์จักรพรรดิ โดยการแสดงตนเป็นผู้บุกเบิกและปกป้องวิทยาการที่ก้าวหน้า จากจีนรวมทั้งพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ตระกูลสามารถสร้างอำนาจและบารมีขึ้นมาได้ รวมทั้งได้ สนับสนุนอย่างเต็มที่ให้ราชตระกูลมีอำนาจในการปกครอง ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์ทาง เครือญาติกับราชตระกูล ทำให้ตระกูลโซะงะสามารถรักษาอำนาจของตระกูลด้วยการใช้ อำนาจการปกครองในนามของจักรพรรดิ และมีอำนาจในราชสำนักอย่างเด็ดขาดไม่มีขุนนาง ตระกูลอื่นมาขัดขวาง แต่ปรากฏว่าตระกูลโซะงะต้องหมดอำนาจทางการเมืองลงในปี ค.ศ. 645 เมื่อเจ้าชายนะกะผู้นำการปฏิรูปทะอิเกะ ร่วมมือกับนะกะโตะมิ คะมะตะริ (中臣鎌足) และขุนนางอื่น ๆ รวมทั้งขุนนางตระกูลโซะงะที่มาจากสายอื่นที่ไม่ใช่สายหลักของหัวหน้า ตระกูลช่วยกันกำจัดโซะงะ อิรุเกะ (蘇我入鹿) หัวหน้าตระกูลโซะงะในขณะนั้นได้สำเร็จ ทำให้ตระกูลโซะงะต้องหมดอำนาจทางการเมือง ในขณะที่เจ้าชายนะกะและคะมะตะริมี อำนาจทางการเมืองเพิ่มมากขึ้น จนในที่สุดสามารถประกาศการปฏิรูปทะอิเกะได้ แต่ต่อมา

คะมะตะริ ซึ่งได้รับพระราชทานนามสกุลใหม่ว่า “ฟูจิวะระ” (藤原) ก็ได้เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในการเมืองญี่ปุ่นต่อจากตระกูลโชเงะระ และได้ใช้วิธีการเดียวกับตระกูลโชเงะระคือ การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับราชตระกูลในการสร้างอำนาจให้กับตระกูลของตน ปรากฏว่าขุนนางตระกูลฟูจิวะระสามารถผูกขาดอำนาจทางการเมืองการปกครอง มีอำนาจการปกครองเหนือจักรพรรดิอย่างเต็มที่และสูงสุดเป็นระยะเวลาานกว่า 100 ปี นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9 ในสมัยเฮอัน จนกระทั่งในช่วงปลายสมัยเฮอัน (คริสต์ศตวรรษที่ 11) จักรพรรดิสละราชย์ (院政) ก็ได้ก้าวขึ้นมาใช้อำนาจในการปกครองแทนขุนนางตระกูลฟูจิวะระ

การเกิดกลุ่มนักรบก่อนการปฏิรูปทะอิเกะ ค.ศ. 645 มีตระกูลที่มีบทบาททางด้าน การทหารปรากฏอยู่ทั่วไปในท้องถิ่นต่าง ๆ สมาชิกของตระกูลเหล่านี้จะเป็นขุนนางที่มีบทบาทในงานด้านพลเรือนและด้านการทหารโดยเป็นกองกำลังของจักรพรรดิเพื่อรักษาความสงบ และ ออกรบในยามสงคราม การเป็นทหารเป็นช่องทางหนึ่งของขุนนางในท้องถิ่นที่มีความทะเยอทะยานจะได้เข้ามาทำงานในเมืองหลวงและมีโอกาสเติบโตในวงราชการ เมื่อมีการปฏิรูปทะอิเกะ ในประมวลกฎหมายทะอิไฮ (大宝) ได้กำหนดห้ามขุนนางพลเรือนพกอาวุธ หรือมีอาวุธ จุดประสงค์ก็เพื่อไม่ให้ขุนนางพลเรือนในท้องถิ่นสะสมอำนาจทางการทหารเพื่อสร้างฐานอำนาจให้กับตนเองและพรรคพวกของตน และใน ค.ศ. 701 มีการออกพระราชบัญญัติ การเกณฑ์ทหาร เพื่อให้หน่วยงานของจักรพรรดิสามารถควบคุมกำลังพลของรัฐได้ แต่ปรากฏว่า ระบบการเกณฑ์ทหารดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ จนต้องเลิกใช้บังคับ ขุนนางท้องถิ่นที่เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดหรือนายอำเภอ จึงต้องขอราชการส่วนกลางที่จะติดอาวุธให้กับตนและพรรคพวกของตนเพื่อป้องกันตัว และเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในท้องถิ่นเมื่อเกิดความรุนแรงในท้องถิ่น รัฐบาลก็ได้ให้อำนาจแก่ราชการท้องถิ่นที่อยู่ในตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดให้ดูแล ด้านการทหาร เพื่อดูแลปราบปรามผู้กระทำความผิดหรือก่อความไม่สงบในท้องถิ่น ตำแหน่งดังกล่าวเปลี่ยนสภาพจากตำแหน่งชั่วคราวเป็นตำแหน่งถาวร และผู้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวก็ได้ สืบทอดตำแหน่งให้กับลูกหลานของตนเอง ดังนั้นหน่วยงานด้านทหารและตำรวจจึงกลายเป็น ส่วนหนึ่งของการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น กำลังพลของหน่วยงานดังกล่าวได้มาจากสมาชิก ในท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวไร่ชาวนาหรือข้าราชการชั้นต่ำ กำลังพลนี้เรียกว่า “ฉิเทะอิ” (士丁) ฉิเทะอิที่มีความชำนาญในด้านการรบจะถูกเรียกว่า “คนเตะอิ” (健儿) คนเตะอิของขุนนางท้องถิ่นที่คัดเลือกมาจากชาวไร่ชาวนา จะมีความสัมพันธ์กับเจ้านายของตนเอง ในลักษณะที่ให้ความจงรักภักดีกับเจ้านายเป็นการส่วนตัว เจ้านายก็จะผูกพันและดูแลลูกน้องของตนเองอย่างใกล้ชิด ปรากฏว่าในระยะนี้ ชายหนุ่มในท้องถิ่นต่าง ๆ จึงพยายามฝึกฝนทักษะในด้านการยิง

ธนู การใช้ดาบ การขี่ม้า เพื่อให้ทักษะดังกล่าวยกฐานะของพวกเขาให้ได้รับคัดเลือกเป็นคน
เดชะอิของขุนนางท้องถิ่น¹⁰

ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8 เมื่อระบบการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นค่อย ๆ เสื่อมลง
ขุนนางท้องถิ่นที่ติดอาวุธและมีกองกำลังของตนเอง ซึ่งประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับผู้ว่า
ราชการจังหวัดหรือขุนนางระดับสูง และขุนนางระดับท้องถิ่น ผู้บริหารที่ดินขนาดใหญ่ซึ่งเป็นของ
เอกชนหรือที่เรียกว่าโคโนเอ็น (荘園)¹¹ รวมทั้งวัดในพระพุทธศาสนาและวิหารของชินโตได้เกิดมีกอง
กำลังเป็นของตัวเอง เมื่อระยะเวลาผ่านไปนักรบกลุ่มต่าง ๆ ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มนักรบขนาดใหญ่ที่
มีอำนาจและอิทธิพลครอบคลุมดินแดนใดดินแดนหนึ่ง การรวมกลุ่มของนักรบซึ่งเกิดขึ้นประมาณ
คริสต์ศตวรรษที่ 10 นี้อยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์กันทางเครือญาติหรือเป็นพันธสัญญา
ระหว่างกลุ่มหัวหน้านักรบที่มีต่อกัน ผู้เป็นหัวหน้ากลุ่มนักรบขนาดใหญ่มักจะเป็นผู้สืบเชื้อสายมา
จากตระกูลขุนนางในราชสำนัก หรือเป็นตระกูลเชื้อพระวงศ์ที่สืบเชื้อสายมาจากจักรพรรดิอันเป็น
ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้สามารถก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งหัวหน้ากลุ่มนักรบขนาดใหญ่ได้ กลุ่มนักรบจาก
สองตระกูลที่มีบทบาทสำคัญในการก้าวขึ้นมามีอำนาจในราชสำนักคือกลุ่มนักรบตระกูลทะอิระ
(平良家) และนักรบตระกูลมินะโมะโตะ (源氏家)¹²

¹⁰ พิพาดา ยังเจริญ, *จักรพรรดิ ขุนนาง นักรบ และพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่นก่อนสมัยใหม่*, หน้า 102-103.

¹¹ การปฏิรูปที่ดินที่เกิดจากการปฏิรูปทะอิระ โดยการที่รัฐจัดสรรที่ดินให้กับประชาชนทำกินแต่
ประชาชนไม่มีสิทธิ์จับจองที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ ต้องคืนที่ดินที่ได้รับการจัดสรรให้กับรัฐเมื่อสิ้นชีวิต ประชาชนมี
ภาระผูกพันต้องเสียภาษีให้กับรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้รัฐบาลภายใต้การนำของจักรพรรดิสามารถควบคุมที่ดิน
และแรงงานของรัฐได้ ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นต้นไป เจ้าของที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้น ๆ เริ่มนำ
ที่ดินของตนมารวมกันเป็นไร่นาแปลงใหญ่ที่เรียกว่า “โคโนเอ็น” เพื่อประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิต และเพื่อ
หลีกเลี่ยงการเสียภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ให้แก่รัฐ โดยอาศัยอำนาจและอิทธิพลขุนนางในราชสำนักซึ่งจะเป็น
ผู้พิทักษ์ปกป้องโคโนเอ็นนั้น ๆ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 10 โคโนเอ็นภายใต้การอุปถัมภ์ของผู้มีอำนาจในราชสำนัก
จะเป็นอิสระจากผู้ปกครองท้องถิ่นและจากรัฐ เจ้าของโคโนเอ็นสามารถดูแลจัดการที่ดินและผลประโยชน์ได้
อย่างเป็นอิสระ (พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 68-70, อ้างถึงใน พิพาดา ยังเจริญ,
จักรพรรดิ ขุนนาง นักรบ และพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่นก่อนสมัยใหม่, หน้า 81-82.)

¹² พิพาดา ยังเจริญ, *จักรพรรดิ ขุนนาง นักรบ และพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่นก่อนสมัยใหม่*, หน้า 110-111.

2.1.3 สมัยนักรบ

การพัฒนาอำนาจของนักรบตระกูลทะอิระ และมินะโมะโตะมาจากการแสวงหาบิรวาร และพันธมิตรในหมู่นักรบท้องถิ่นเพื่อกำลังพล ขณะเดียวกันต้องมีฐานทางเศรษฐกิจคือมี โฉมเงิน อยู่ในความพิทักษ์ รวมทั้งต้องมีอำนาจทางการเมืองคือ อาจดำรงตำแหน่งเป็นขุนนางของรัฐ เช่น เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีอำนาจทางการเมืองและตำรวจ ทั้งนี้ยังต้องได้รับความไว้วางพระราช อนุญาตให้เป็นกองทัพของราชสำนักในการปราบกบฏซึ่งหากสามารถปราบได้สำเร็จ นักรบตระกูล นั้นและกองทัพของเขาก็จะได้รับการยกย่องและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง กลุ่มนักรบ เหล่านี้นับเป็นกำลังสำคัญของจักรพรรดิและขุนนางชั้นสูงในราชสำนัก ในการดูแลรักษาความสงบ ของบ้านเมืองรวมทั้งดูแลทรัพย์สินส่วนตัวของขุนนาง เมื่อเกิดความขัดแย้งภายในราชสำนักอัน ประกอบด้วย ความขัดแย้งระหว่างจักรพรรดิและจักรพรรดิสละราชย์ รวมทั้งความขัดแย้งภายใน ตระกูลฟูจิวะระ เป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้นักรบตระกูลทะอิระก้าวเข้ามามีบทบาทโดดเด่น ในการเมืองการปกครอง กลุ่มนักรบที่มีอำนาจสูงเช่นตระกูลทะอิระได้ถูกขอร้องจากจักรพรรดิให้ เข้ามาแก้ปัญหาในราชสำนัก เมื่อแก้ปัญหาได้สำเร็จนักรบเหล่านี้ก็ไม่ได้กลับไปยังท้องถิ่นของตน แต่ได้เปลี่ยนสถานะของพวกตนมาเป็นขุนนางในราชสำนักที่มีอำนาจในการบริหารราชการและอำนาจ ทางทหารหลังจากเกิดเหตุการณ์โฮเง็น¹³ (保元の乱) ในปี ค.ศ. 1156 และเหตุการณ์เฮะอิจิ¹⁴ (平治の乱) ในปี ค.ศ. 1160

¹³ เป็นเหตุการณ์ความขัดแย้งภายในตระกูลฟูจิวะระ นำไปสู่การเกิดสองขั้วอำนาจขึ้นในราชสำนัก ทั้ง สองขั้วต่างก็แสวงหาการสนับสนุนจากผู้มีอำนาจเพื่อเป็นกำลังในการปราบปรามคู่ต่อสู้ โดยมีนักรบสองตระกูล ที่สนับสนุนแต่ละขั้วคือ ตระกูลทะอิระ และมินะโมะโตะ ปรากฏว่าฝ่ายอำนาจที่ได้รับการสนับสนุนจากนักรบ ตระกูลทะอิระเป็นฝ่ายมีชัย เหตุการณ์โฮเง็นนับว่ามีความสำคัญในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ กลุ่มนักรบตระกูลทะอิระไม่พอใจในหน้าที่ที่เป็นเพียงผู้พิทักษ์รักษาราชสำนักและพระราชวังแต่เพียงประการเดียว แต่พวกเขาต้องการที่จะเข้าไปมีบทบาทในการแก้ปัญหา หรือร่วมตัดสินใจปัญหาที่สำคัญ ๆ ของราชสำนักด้วย ซึ่ง หมายถึงผู้นำทหารท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทสำคัญในการเมืองของราชสำนัก ทะอิระ คิโยะโมะริ (平良清守) หัวหน้าตระกูลทะอิระ จึงเป็นผู้นำกลุ่มทหารท้องถิ่นกลุ่มแรกที่เข้ามามีบทบาทดังกล่าวในราชสำนัก แต่คิโยะโมะริยังไม่มีอำนาจอย่างเต็มที่กระทั่งเกิดเหตุการณ์เฮะอิจิ คิโยะโมะริจึงสามารถควบคุมราชสำนักไว้ได้ อย่างเต็มที่ (พิพาดา ยังเจริญ, *จักรพรรดิ ขุนนาง นักรบ และพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่นก่อนสมัยใหม่*, หน้า 123-124.)

¹⁴ เหตุการณ์เฮะอิจิเกิดขึ้นจากการที่มินะโมะโตะ โยะริโตะโมะ ซึ่งเป็นพันธมิตรกับทะอิระ คิโยะโมะริใน เหตุการณ์โฮเง็นไม่พอใจ และอิจฉาความก้าวหน้าของคิโยะโมะริในงานราชการ จึงวางแผนกบฏกับฟูจิวะระ โนะบุโยะริ ที่มีความไม่พอใจฟูจิวะระ มิชิโนะริ หรือเป็นที่รู้จักในนามว่า พระฉินสะอิ (浸剌) ซึ่งเป็นมิตรกับ

เมื่อความขัดแย้งในราชสำนักยังคงมีอยู่ไม่หมดสิ้น กลุ่มทหารกลุ่มอื่นก็ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการเข้ามาแย่งอำนาจจากผู้ที่ครอบครองอำนาจอยู่ นักรบตระกูลมินะโมะโตะจึงได้เข้ามามีอำนาจแทนตระกูลทะอิระ หลังสงครามเก็มเปะอิ (源平戦争) ซึ่งเป็นสงครามครั้งสำคัญและครั้งสุดท้ายระหว่างสองตระกูลนี้ หลังสงครามครั้งนี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของญี่ปุ่น มินะโมะโตะ โยะริโตะโมะ (源頼朝) ซึ่งเป็นผู้นำของตระกูลมินะโมะโตะไม่ได้เปลี่ยนสถานะเป็นข้าราชการสำนักอย่างเช่นทะอิระ คิโยะโมะริ (平清盛) ผู้นำตระกูลทะอิระ แต่โยะริโตะโมะกลับตั้งรัฐบาลทหารที่เรียกว่าบะกุฟุ (幕府) ขึ้นที่เมืองคะมะกุระ (鎌倉) เป็นศูนย์กลางอำนาจนอกกรุงเกียวโต และปกครองดินแดนของเขาอย่างเป็นอิสระจากรัฐบาลของจักรพรรดิ และมีอำนาจสูงสุดในการปกครองดินแดนญี่ปุ่น จากการตั้งรัฐบาลทหารดังกล่าวถือเป็นจุดสำคัญที่นำไปสู่การปกครองโดยกลุ่มทหารตระกูลต่าง ๆ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12-19

หลังจากที่โยะริโตะโมะสิ้นชีวิตในปี ค.ศ. 1199 บุตรชายสองคนของเขาไม่มีความสามารถที่จะเป็นหัวหน้าตระกูลมินะโมะโตะและเป็นผู้นำรัฐบาลทหารที่คะมะกุระได้ ทำให้ตระกูลโฮโจ (北条氏) ซึ่งเป็นตระกูลของมาซาโกะ (政子) ภรรยาของโยะริโตะโมะสามารถยึดอำนาจและควบคุมรัฐบาลทหารที่คะมะกุระได้ โดยเชิญพระราชวงศ์มาดำรงตำแหน่งโชกุน (将軍)¹⁵ ที่คะมะกุระและมีโฮโจ โยะชิโตะกิ (北条義時) เป็นผู้สำเร็จราชการของโชกุน ดังนั้นโชกุนในสมัยตระกูลโฮโจจึงไม่มีอำนาจแต่ประการใด เป็นแต่เพียงหุ่นเชิดของผู้สำเร็จราชการของโชกุนตระกูลโฮโจเท่านั้น การปกครองของตระกูลโฮโจดำเนินต่อไปเป็นเวลากว่าร้อยปี ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ผู้ว่าการทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนต่าง ๆ มีอำนาจเพิ่มมากขึ้นทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในดินแดนของตนเริ่มไม่พอใจการผูกขาดอำนาจของตระกูลโฮโจ ในสมัยนี้มียังการเจริญเติบโตทางการค้าที่มีผลต่อระบบการควบคุมโดยรัฐบาลทหาร และความขัดแย้งในการแย่งกันครองราชสมบัติภายในราชสำนัก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่นำไปสู่ความพยายามของจักรพรรดิโกะดะอิโงะ (後醍醐天皇 ครองราชย์ ค.ศ.1318-1339) ที่จะปฏิรูปการปกครอง เพื่อสถาปนาอำนาจของจักรพรรดิขึ้นอีกครั้ง ครั้งแรกประสบความล้มเหลว แต่ต่อมาพระองค์ทรงได้รับความช่วยเหลือจากผู้นำกองทัพอิสระคือ อะดะมิกะวะ ทะกะฮะอูจิ (足利高内) ผู้สามารถกำจัดอำนาจของตระกูลโฮโจได้อย่างหมดสิ้น จักรพรรดิโกะดะอิโงะทรงพยายามฟื้นฟูพระราชอำนาจ

คิโยะโมะริ และเป็นผู้ขัดขวางโนะบุโยะริมิให้ดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาอาวุโส ปรากฏว่าคิโยะโมะริสามารถจัดการปราบผู้ก่อการกบฏได้สำเร็จ โนะบุโยะริและโยะมิโตะโมะถูกสังหาร โยะริโตะโมะบุตรชายวัย 12 ปีของโยะมิโตะโมะถูกจับและถูกเนรเทศ จากเหตุการณ์เฮะอิจิ ทำให้อิทธิพลของนักรบตระกูลมินะโมะโตะในกรุงเกียวโตถูกกำจัดออกไปอย่างหมดสิ้น (เรื่องเดียวกัน, หน้า 125.)

¹⁵ หมายถึง ผู้บัญชาการสูงสุดทางการทหาร.

ของจักรพรรดิ โดยพยายามนำระบบการบริหารราชการตามประมวลกฎหมายทะอิโฮมาบังคับใช้ และพยายามควบคุมกลุ่มอำนาจที่เป็นทหาร แต่การควบคุมกลุ่มนักรบไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะกลุ่มทหารที่กระจายอยู่ในท้องถิ่นต่างก็พัฒนาอำนาจของตนอย่างเข้มแข็ง เมื่อบรรดาทหารที่สนับสนุนจักรพรรดิในการต่อต้านโฮโจต่างผิดหวังกับการบริหารงานของจักรพรรดิ ในปี ค.ศ. 1336 อะมิกะเงะจึงเข้ายึดครองเกียวโตและสนับสนุนให้จักรพรรดิพระองค์อื่นขึ้นครองราชสมบัติ พร้อมทั้งให้แต่งตั้งเขาดำรงตำแหน่งเป็นโชกุน ส่วนจักรพรรดิโกะดะอิโงะ ทรงหลบหนีไปที่โยะมิโนะ (吉野) และทรงประกาศว่าพระองค์เป็นจักรพรรดิที่ถูกต้องชอบธรรม ในช่วง ค.ศ. 1338-1392 จึงมีราชสำนักสองแห่งคือ ราชสำนักเหนือที่กรุงเกียวโต และราชสำนักใต้ที่โยะมิโนะ และมีการต่อสู้ระหว่างสองราชสำนักนี้เกิดขึ้นอย่างเนื่อง ๆ

เมื่อรัฐบาลของโชกุนอะมิกะเงะ ทะกะอูจิขึ้นมาใช้อำนาจ ได้มีการตั้งรัฐบาลทหารขึ้นที่กรุงเกียวโต และรัฐบาลที่ตั้งขึ้นนี้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ อะมิกะเงะพยายามให้รัฐบาลทหารของเขามีอำนาจในการปกครองเกียวโต สิ่งจำเป็นที่อะมิกะเงะต้องแสดงให้เห็นคือความเข้มแข็งทางการทหาร เขาจึงยกกองทัพไปปราบนักรบที่ไม่ยอมรับอำนาจของเขาในบริเวณรอบกรุงเกียวโตได้สำเร็จ และได้ออกกฎหมายของรัฐบาลทหารบังคับใช้ในกรุงเกียวโตเพื่อสร้างความสงบให้เกิดขึ้น รัฐบาลทหารได้ใช้เวลาค่อยเป็นค่อยไปเพื่อควบคุมอำนาจในการบริหารทางการศาลจนในทศวรรษที่ 1360 รัฐบาลสามารถควบคุมการบริหาร การศาล และการตำรวจภายในกรุงเกียวโตได้สำเร็จ

เมื่อเกิดปัญหาผู้สืบทอดตำแหน่งโชกุนคนที่ 8 ของตระกูลอะมิกะเงะ จึงนำไปสู่สงครามระหว่างเจ้าผู้ครองแคว้นที่สนับสนุนทายาทโชกุนคนละฝ่าย คือ สงครามโอนิน (応仁の乱) กินระยะเวลาถึง 10 ปี คือ ตั้งแต่ ค.ศ.1467-1477) ผลของสงครามทำให้ผู้มีอิทธิพลได้ใช้เวลาช่วงสงครามที่ท้องถิ่นปราศจากการควบคุมของรัฐบาลโชกุน ประกาศตัวเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐบาลใด ๆ ผู้นำท้องถิ่นตั้งตนเองขึ้นเป็น ไดเมียว (大名) หรือ เจ้าผู้ครองแคว้น ปกครองดินแดนของตนอย่างเป็นอิสระโดยอาศัยกำลังทหารที่ผูกพันกันเป็นส่วนตัว แต่ละแคว้นนอกจากจะมีอิสระทางด้านการปกครองแล้วยังมีอิสระทางด้านเศรษฐกิจอีกด้วย อย่างไรก็ตามแต่ละแคว้นก็ยังคงทำสงครามกันอยู่เสมอ บางครั้งก็สู้รบกันเองและบางครั้งก็สู้รบกับรัฐบาลกลาง จนในที่สุดผู้ที่สามารถปราบปรามไดเมียวคนอื่น ๆ ได้อย่างราบคาบคือ โทะกุงะวะ อิเอะยะซุ (徳川家康) จากสงครามเซะกิงะฮะระ (関ヶ原) ในปี ค.ศ. 1600 และได้ขึ้นมาเป็นโชกุน สามารถขยายอำนาจไปทั่วญี่ปุ่น และตั้งรัฐบาลทหารใหม่ที่เอโดะ (江戸) หรือเมืองโตเกียว (東京) ในปัจจุบัน

สมัยนี้ได้มีการแบ่งคนในสังคมออกเป็น 4 ชั้นอย่างชัดเจน คือ ซามูไร ชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า โดยมีชนชั้นซามูไรเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคมเพราะทำหน้าที่ปกครองและป้องกันประเทศ

ซามูไรจึงมีสิทธิ์ที่จะสละพายุดาบและได้รับสิทธิพิเศษและชนชั้นอื่น ๆ จะต้องให้ความเคารพ ซามูไรจะต้องปฏิบัติตาม กฎของซามูไร (Samurai Code) ซึ่งได้เริ่มมีมาตั้งแต่รัฐบาลทหารสมัยแรก แต่มาเสร็จสมบูรณ์ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 กฎนี้บัญญัติว่าซามูไรจะต้องมีความเป็นสุภาพบุรุษไม่เห็นแก่ตัว และซื่อตรง ซามูไรในสมัยนี้จะเป็นพวกที่มีความรู้สูงสุดในสังคม ได้รับการศึกษาแบบขงจื้อที่เน้นให้ซามูไรอ่านออกเขียนได้ ศึกษาตำราและวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงของจีน รวมทั้งเน้นจริยธรรมตามลัทธิขงจื้อที่ซามูไรฟังจะมี นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิทยาการจากดัช (蘭学)¹⁶ ที่ทำให้ซามูไรได้เรียนรู้ถึงวิทยาการอันก้าวหน้าทันสมัยของตะวันตก

ในตอนปลายสมัยโทกูงวะ เกิดเศรษฐกิจตกต่ำในภาครัฐบาลเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น ซามูไรที่มีรายได้จากรัฐบาลจึงยากจนลงจึงจำเป็นต้องพึ่งพาการเงินจากพวกพ่อค้าที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นเนื่องจากการสะสมทุนที่ได้จากการค้าขาย ทำให้ซามูไรที่เคยมีฐานะสูงสุดของสังคมมีฐานะตกต่ำลง และมีพ่อค้าซึ่งเคยเป็นชนชั้นล่างสุดกลับขึ้นมาอำนาจมากขึ้น ความเสื่อมถอยของชนชั้นซามูไรในสมัยโทกูงวะยังสืบเนื่องมาจากนักรบหรือซามูไรมีจิตใจที่อ่อนแอ เนื่องจากสงครามที่ยืดเยื้อและรุนแรงได้สิ้นสุดลงและเหล่าซามูไรหันไปเสวยสุขกับความมั่งมีทางด้านวัตถุมากขึ้น

ชนชั้นซามูไรได้สิ้นสุดลงในช่วงเวลาที่เริ่มเข้าสู่สมัยใหม่ของญี่ปุ่นที่เรียกว่า สมัยเมจิ (明治時代 ค.ศ. 1868-1912) ในสมัยนี้มีการปรับปรุงประเทศในทุก ๆ ด้านซึ่งมีผลให้ชนชั้นซามูไรเสื่อมอำนาจลงกล่าวคือ ทางด้านการปกครอง รัฐบาลได้ยกเลิกการปกครองแบบทหารในแบบเดิม และได้รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางภายใต้การปกครองขององค์จักรพรรดิ ส่วนในทางสังคม มีการยกเลิกการแบ่งคนในสังคมเป็น 4 ชนชั้น และประกาศยกเลิกสิทธิพิเศษของซามูไร ให้ประชาชนทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ ยังมี การนำระบบการเกณฑ์ทหารแบบตะวันตกมาใช้ใน ค.ศ. 1873 ซึ่งอนุญาตให้ชาวนาสามารถเป็นทหารได้เช่นเดียวกับซามูไร

¹⁶ เนื่องจากในปี ค.ศ. 1639 ซึ่งเป็นสมัยของโชกุนโทกูงวะ ญี่ปุ่นมีนโยบายปิดประเทศ แต่รัฐบาลโชกุนยังยินยอมให้มีการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับจีนและดัชในบริเวณอ่าวนางะซะกะกิ การติดต่อกับดัชเป็นช่องทางให้วิทยาการตะวันตกเผยแพร่เข้ามาในญี่ปุ่น การศึกษาวิทยาการตะวันตกโดยผ่านชาวดัชนี้ เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในสมัยของ โชกุนโยะชิมิเณะ (ค.ศ. 1684-1751) โชกุนคนที่ 8 จากตระกูลโทกูงวะ ซึ่งเป็นโชกุนที่ให้ความสนใจในการศึกษาวิทยาการตะวันตกเป็นอย่างมาก ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ความต้องการศึกษาวิทยาการตะวันตกเพิ่มมากขึ้นในหมู่นักปราชญ์และข้าราชการญี่ปุ่น ซึ่งศาสตร์ที่นักปราชญ์ญี่ปุ่นสนใจศึกษาคือ วิทยาศาสตร์ วิชาการแพทย์ ชีววิทยา ดาราศาสตร์ และภูมิศาสตร์ รวมทั้งความรู้ในด้านเศรษฐศาสตร์ กิจการต่างประเทศ และด้านการทหาร (พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 91-92.)

2.2 ปรัชญาความเชื่ออันเป็นที่มาของวิชามูโร

จากการที่รัฐบาลทหารและเจ้าผู้ครองแคว้นอิสระขึ้นมาใช้อำนาจในการปกครอง ความอยู่รอดของรัฐบาลขึ้นอยู่กับสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างโชกุนหรือไดเมียว ซึ่งถือเป็นเจ้านาย กับบริวารได้แก่นักรบที่จะต้องมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อเจ้านาย และพร้อมที่จะกระทำทุกอย่างตามที่เจ้านายสั่ง เพื่อที่จะสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นดังกล่าว เจ้านายจะให้ที่ดินเป็นรางวัลตอบแทนแก่นักรบที่มีผลงานนำขึ้นชม และยังได้มีการสร้าง *หลักจริยธรรมของนักรบ* ขึ้นซึ่งถือเป็นคุณธรรมที่นักรบทุกคนต้องให้ความสำคัญและยึดถือปฏิบัติ

“วิชามูโร” หรือ “คตินิยมชามูโร” ในภาษาญี่ปุ่นคือคำว่า “บุฉิโด” (武士道) มาจากอักษรสามตัว คือ “บุ” (武 = ทหาร) “ฉิ” (士 = ลูกผู้ชาย) และ “โด” (道 = วิถีทาง) คำว่า “บุฉิ” (武士) เมื่อรวมกันแล้วมีความหมายว่า “นักรบ” ดังนั้น รวมความแล้ว “บุฉิโด” จึงหมายถึง “วิถีทางของนักรบ” หรือ “วิชามูโร” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “หลักจริยธรรมของนักรบ”¹⁷ เป็นหลักแห่งเกียรติและความภักดีที่เหล่าบุฉิหรือชามูโรซึ่งเป็นสมาชิกของชนชั้นทหาร ที่ปกครองญี่ปุ่นในสมัยศักดินาต้องปฏิบัติตาม มิยะโมะโตะ มุซะชิก็เป็นสมาชิกคนหนึ่งของชนชั้นนี้ด้วย วิชามูโรหรือบุฉิโดหรือหลักจริยธรรมของนักรบ พัฒนามาจากคำสอนและความคิดความเชื่อหลัก ๆ ในสังคัมญี่ปุ่น 3 ประการ คือ ลัทธิชินโต ลัทธิขงจื้อ และพุทธศาสนานิกายเซ็น ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.2.1 ลัทธิชินโต

ลัทธิชินโตหรือศาสนาชินโต (Shintoism) เป็นความคิดความเชื่อหรือศาสนาดั้งเดิมของญี่ปุ่นตั้งแต่ก่อนรับวัฒนธรรมจากจีน คำว่า “ชินโต” ยังไม่มีการใช้จนกระทั่งเมื่อศาสนาพุทธ เต๋า และขงจื้อ ได้ถูกเผยแพร่เข้ามาในญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 6 เนื่องจากพุทธศาสนาที่รับมาจากจีน ในภาษา ญี่ปุ่นเรียกว่า บุทซุโด (仏道) ซึ่งแปลว่า วิถีทางของพระพุทธเจ้า และลัทธิขงจื้อ ที่เรียกว่า จูโด (儒道)¹⁸ หมายถึง เส้นทางของนักศึกษาหรือนักปราชญ์ ทำให้เกิดการเรียกความคิดความ

¹⁷ พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 80.

¹⁸ James William Breen, “Japanese Wordlist,” 2001. [Online] Available from:

<http://www.freedict.com/onldict/jap.html> [7 May, 2005.]

เชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่นว่า ซินโต¹⁹ (神道) ซึ่งแปลว่า วิถีทางของเทพเจ้าชั้น “ซินโต” จึงปรากฏขึ้นด้วยเจตนาที่จะแยกให้เห็นและเข้าใจความแตกต่างของวัฒนธรรมดั้งเดิมของญี่ปุ่นและวัฒนธรรมใหม่อันเป็นของต่างชาติ²⁰ เมื่อญี่ปุ่นรับวัฒนธรรมจีนอย่างเต็มรูปแบบในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ทำให้อิทธิพลของลัทธิศาสนาที่รับมาจากจีนส่งผลต่อการสร้างรูปแบบความคิดความเชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่นให้เป็นระบบและมีลักษณะเป็นองค์กรทางศาสนามากขึ้น

ซินโตไม่มีหลักธรรมคำสอนที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ความเชื่อของซินโตได้กลายเป็นค่านิยมที่ชาวญี่ปุ่นรุ่นแล้วรุ่นเล่าปฏิบัติต่อกันมา²¹ ประกอบด้วยความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญ คือ ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าซึ่งในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า คะมิ (神) ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางมาก อาจสรุปความหมายกว้าง ๆ ได้ดังนี้

กะมิ หมายถึงเทพเจ้าทั้งหลายที่สถิตอยู่ในสรวงสวรรค์ ซึ่งมีเทพเจ้าประจำปรากฏการณ์ธรรมชาติอยู่หลายองค์ด้วยกัน เทพเจ้าสูงสุดก็คือ พระนางอะมะเตะระสุสุริยเทวี ซึ่งเป็นเทพเจ้าประจำดวงอาทิตย์ และเชื้อสายของเทพเจ้าองค์นี้ก็คือต้นกำเนิดหรือบรรพบุรุษของจักรพรรดิของญี่ปุ่นทุก ๆ พระองค์ ตลอดจนเป็นต้นกำเนิดของคนญี่ปุ่นด้วย ดังนั้น คนญี่ปุ่นจึงถือว่าตนมีเชื้อสายเดียวกันทั้งหมด เพราะถ้าหากสืบสายต้นกำเนิดของตนไปแล้ว ก็จะไปสิ้นสุดลงที่พระนางอะมะเตะระสุสุริยเทวีองค์นี้ ทำให้คนญี่ปุ่นมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในด้านเชื้อสาย

กะมิ ในอีกความหมายหนึ่ง หมายถึง องค์จักรพรรดิทั้งองค์ปัจจุบันและที่สวรรคตไปแล้ว ตลอดจนบรรพบุรุษของคนทั่วไปที่ล่วงลับไปแล้วก็ได้รับการเช่นสรวงบูชา และเคารพนับถือว่าเป็นเทพเจ้าในศาสนาซินโต ทั้งนี้ รวมถึงวีรบุรุษและบุคคลสำคัญในอดีตซึ่งเป็นผู้ที่เคยได้ประกอบคุณงามความดีให้แก่ประเทศมาแล้ว ไชกุนโทะกุงะวะ อิเอะยะซุ ผู้ปกครองญี่ปุ่นสมัยโทะกุงะวะ ก็ได้รับการยกย่องให้เป็นกะมิเมื่อสิ้นชีวิต แม้เมื่อมีชีวิตอยู่ ก็ได้รับการยกย่องให้อยู่ในสถานะกึ่งเทพเจ้า ผู้ก่อตั้งศาสนานิกายใหม่ ๆ ก็ถือว่าเป็นกะมิเช่นกัน

¹⁹ “ซินโต” (神道) เขียนขึ้นโดยเลียนตัวหนังสือจีนที่ออกเสียงว่า “เซินเตา” (Shentao) แต่ในภาษาญี่ปุ่น ตัวหนังสือจีนดังกล่าวออกเสียงเป็นภาษาญี่ปุ่นว่า คะมิ-โนะ-มิชิ ซึ่งหมายถึง ทางของเทพเจ้าญี่ปุ่น (Way of the Japanese Divinities) เนื่องจากญี่ปุ่นยืมตัวหนังสือจีนมาใช้ คำว่า “โต” (to) ของ “ซินโต” ก็เพี้ยนมาจาก “เตา” (tao) หรือ “เต้า” ซึ่งแปลว่า “ทาง” ของจีน ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงเดิมคำว่า “ชิน” (shin) ไว้ข้างหน้าเพื่อให้หมายถึง เส้นทางของเทพเจ้า (เพ็ญศรี กาญจนมัย, *ซินโต: จิตวิญญาณของญี่ปุ่น* (กรุงเทพมหานคร: วารุณีการพิมพ์, 2525), หน้า 6.)

²⁰ เพ็ญศรี กาญจนมัย, *ซินโต: จิตวิญญาณของญี่ปุ่น*, หน้า 5-6.

²¹ พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 47.

คะมิ หมายถึง ธรรมชาติ ภูเขา แม่น้ำ เกาะแก่ง และต้นไม้ใหญ่ต่าง ๆ ซึ่งในที่นี้ไม่ได้หมายถึงตัวธรรมชาติแท้ ๆ เพียงอย่างเดียว แต่หมายรวมไปถึงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสถิตอยู่ในธรรมชาติแห่งนั้นด้วย โดยเหตุที่ประเทศญี่ปุ่นมีธรรมชาติอันสวยงามอยู่ทั่วไป จึงมีศาลเจ้าอยู่มากมายตามแหล่งธรรมชาติอันสวยงามนั้น หรือแม้แต่ในทุ่งนา ป่าเขา ด้วยเหตุนี้ จึงมีผลทำให้คนญี่ปุ่นมีความรัก และเคารพธรรมชาติอันสวยงามว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าขนาดเล็ก ๆ จึงมีให้เห็นอยู่ทั่วไป²²

ความเชื่อเรื่องคะมิทำให้เกิดการเคารพบูชาต่อคะมิและบรรพบุรุษ²³ บรรพบุรุษที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่นคือจักรพรรดิ ซึ่งเชื่อกันว่าสืบเชื้อสายมาจากพระนางอะมะเตะระสุสุริยเทวีเพื่อให้กำเนิดชนชาวญี่ปุ่น ชาวญี่ปุ่นทั้งหลายสืบสายโลหิตมาจากจักรพรรดิและจักรพรรดินีด้วยกันทั้งหมด ดังกล่าวมาแล้ว ผลดีที่เกิดแก่พระเจ้าแผ่นดินและบรรพบุรุษคือผลดีของตนเอง การบูชาและภาวนาถวายพระพรแก่บรรพบุรุษและพระเจ้าแผ่นดิน เท่ากับเป็นการให้ความเจริญแก่ตนเอง²⁴ ประเพณีการเคารพบูชาบรรพบุรุษนี้ ถือเป็นสิ่งสำคัญขั้นมูลฐานของศาสนาชินโตที่มนุษย์จะต้องมีความผูกพันกับแนวความคิดในเรื่องความสัมพันธ์ของบรรพบุรุษและลูกหลานอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งความคิดนี้ยังได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากลัทธิความเชื่อถือ และเคารพบูชาบรรพบุรุษของลัทธิขงจื้ออีกด้วย ดังนั้น ชินโตจึงถือว่า มนุษย์ไม่สามารถมีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยปราศจากการเกี่ยวข้องกับชีวิตผู้อื่น หรือแม้กระทั่งชีวิตในอดีตก็ตาม ทำให้คนญี่ปุ่นมีความเชื่อศรัทธาในการที่จะอยู่รวมกันเป็นหนึ่งเดียว และมีความสามัคคีต่อกันอย่างแน่นแฟ้น

ชินโตมีความเชื่อว่า มนุษย์โดยธรรมชาตินั้นเป็นคนดี มิได้เป็นผู้ที่มีบาปติดตัวมาแต่กำเนิด สิ่งชั่วร้ายหรือการกระทำร้ายนั้นเกิดขึ้นจากอิทธิพลของสิ่งภายนอกเท่านั้น มิใช่เกิดจากการกระตุ้นของภายในเลย ดังนั้น ทุกอย่างจึงสามารถเปลี่ยนเป็นสิ่งที่ดีได้ ชินโตสอนว่า คะมิทั้งหมดและสิ่งมีชีวิตทั้งหมดซึ่งมีจิตใจของคะมิแฝงอยู่ด้วยนั้น ต่างก็เป็นผู้มีความกรุณาเป็นที่ตั้ง สิ่งดีเป็นสิ่งที่จะอำนวยความโชคดีและความวิเศษสุดให้ สิ่งร้ายก็เป็นสิ่งที่อำนวยสิ่งตรงข้าม แต่ทั้งสองต่างก็ให้ความหมายของการกำเนิดและการเจริญเติบโต ซึ่งเป็นลักษณะของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย กล่าวคือ สิ่งดีและสิ่งร้ายจะให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาขึ้น สิ่งร้ายเป็นความชั่วที่จะกระตุ้นให้เกิดสิ่งที่ดีที่เป็นสิ่งใหม่ขึ้นมา ซึ่งสิ่งนี้เป็นการมองโลกในแง่ดีของชินโต

²² เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 2207161: มนุษย์กับศาสนา (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540)

²³ การเคารพบูชาบรรพบุรุษก็เป็นส่วนหนึ่งของการบวงสรวงคะมิ.

²⁴ เสฐียร พันธงชัย, บุษิโด (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2495), หน้า 35.

จากแนวความคิดของชินโตเกี่ยวกับการเป็นลูกหลานของคะมิ ทำให้มองเห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์เป็นสิ่งดี ความคิดในเรื่องสิ่งดีและสิ่งร้ายนั้น ทำให้เกิดความคิดของการชำระล้างร่างกายและจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์ (purification) เพื่อให้ตนกลับสู่สภาพดีและบริสุทธิ์ดังเดิมอีกครั้ง ในสมัยโบราณ การชำระจิตและกายให้บริสุทธิ์นั้นมักจะกระทำกันโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะป้องกันและกำจัดโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลาย สมัยต่อ ๆ มา ผู้คนจะไปนมัสการที่วิหารหลังจากเจ็บไข้ได้ป่วยเพื่อชำระจิตและกายให้บริสุทธิ์ และยังทำกันหลังพิธีศพอีกด้วย ชินโตถือว่าสิ่งที่เป็นข้อรังเกียจของคะมิมากที่สุดคือ ความไม่สะอาดบริสุทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเจ็บป่วยและความตาย²⁵ นอกจากนี้ ความเชื่อในคะมียังนำไปสู่ความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลังและข้อห้าม (taboo) ต่าง ๆ อีกด้วย

ชินโตยังเน้นถึงความสอดคล้องกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังนั้นจึงถือว่าจิตใจกับวัตถุไม่มีลักษณะที่แยกออกจากกัน แต่จะประสานสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวกัน เพราะทุกสิ่งทุกอย่างอย่างเป็นของขวัญจากเทพเจ้า ซึ่งแม้แต่สิ่งชั่วร้ายก็ไม่ใช่บาป เป็นแค่เพียงสิ่งสกปรกหรือฝุ่นที่จะต้องกำจัดทำลายลงเป็นครั้งคราว มิฉะนั้นแล้วจะกลายเป็นอุปสรรคของชีวิตไป สิ่งดีและสิ่งร้ายจะต่อสู้กันและจะผลัดกันซึ่งกันและกันให้ไปสู่สภาวะที่สอดคล้องกลมกลืน ด้วยเหตุนี้มนุษย์และธรรมชาติจึงต้องดำเนินชีวิตควบคู่กันอย่างสอดคล้องกลมกลืนด้วยดี เพื่อให้เกิดพลังที่สร้างสรรค์ เราจะเห็นตัวอย่างได้จากการที่คนญี่ปุ่นนิยมหาวิธีการต่าง ๆ มาพัฒนาการจัดสวนและจัดบริเวณรอบ ๆ บ้านของตนให้สวยงามเป็นระเบียบอยู่เสมอ

ตามตำนานเทพเจ้าของศาสนาชินโตยังมีสิ่งที่เป็นเครื่องบ่งบอกถึงลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของคนญี่ปุ่น นั่นคือ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งสามหรือเครื่องสูงทั้งสาม อันประกอบด้วย กระฉากพลอยหรือหินมีค่า และดาบ ทั้งสามสิ่งนี้เป็นตัวแทนของคุณงามความดีและความรอบรู้ ความเมตตากรุณา และความกล้าหาญเที่ยงธรรม โดยที่กระฉาก เป็นดั่งสิ่งที่สะท้อนให้เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง ศาสนาชินโตจึงเน้นการแสดงออกถึงความจริงใจ ความเชื่อใจ และความซื่อสัตย์ของมนุษย์พลอยหรือหินมีค่า เป็นเสมือนความเมตตากรุณา ความมีน้ำใจต่อกันและกัน และการเชื่อฟังกันและดาบนั้น เป็นตัวแทนของความยุติธรรม และแสดงถึงอำนาจการขยายตัวทางพลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่สามารถจะป้องกันตัวและเอาชนะอุปสรรคได้ ด้วยเหตุนี้ หากปราศจากซึ่งคุณค่าทั้งสามที่เป็นพื้นฐานแล้วย่อมเป็นการยากที่จะหาความสงบสุขในแผ่นดิน²⁶

²⁵ Catharina Blomberg, *The Heart of the Warrior: Origin and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan*, p.18.

²⁶ เพ็ญศรี กาญจนมัย, *ชินโต: จิตวิญญาณของญี่ปุ่น*, หน้า 32-46.

การเคารพต่อบรรพบุรุษ จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินของตนอันรวมไปถึงการบูชาประเทศชาติของตน การเป็นผู้มีร่างกายและหัวใจที่สะอาด การเชื่อว่าดวงวิญญาณเป็นของไม่ตาย การตายเป็นการเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวใหม่ สิ่งเหล่านี้ เป็นหลักการจากซินโตที่นักปรัชญาชาวจีนทุกคนจะต้องถือเป็นหลักและวินัยที่เคร่งครัดที่สุด เนื่องจากในยามสงครามสิ่งที่เป็นเสบียงที่สำคัญที่สุดคือ ความกล้าหาญและความไม่กลัวตายในอันที่จะทำประโยชน์เพื่อชาติของตน

นอกเหนือจากความคิดความเชื่อในเรื่องคะมิแล้ว ซินโตยังมีความเชื่อเรื่องโลกใหม่หลังการตาย และความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อดังกล่าวมานี้มีแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ และถือเป็นพื้นฐานสำคัญของศาสนาซินโตอันเป็นศาสนาดั้งเดิมของญี่ปุ่นก่อนการรับวัฒนธรรมจากจีน นั่นคือ ลัทธิขงจื้อและพุทธศาสนานิกายเซ็น

2.2.2 ลัทธิขงจื้อ

นอกจากลัทธิซินโตแล้วสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีส่วนสร้างจิตวิญญาณและศีลธรรมแก่คนญี่ปุ่น คือ ลัทธิขงจื้อ²⁷ (Confucianism) ถือว่าเป็นปรัชญาที่เกี่ยวกับศีลธรรมหรือจริยธรรมที่

²⁷ ขงจื้อ (ค.ศ. 551-479) มีนามเดิมว่า คิว เกิดในตระกูล ชง ต่อมาเมื่อได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์จึงขนานนามท่านว่า “ขงฟู่จื้อ” ซึ่งคำภาษาอังกฤษจะออกเสียงเรียกท่านว่า “ค็อนฟุซึเชียส (Confucious)” คนไทยรู้จักท่านในนามของ ขงจื้อ ซึ่งแปลว่า ท่านอาจารย์ขง ขงจื้อเกิดในสมัยราชวงศ์โจว ณ เมืองโจ้ว รัฐหลู่ (เขตมณฑลซานตงในปัจจุบัน) บรรพบุรุษสืบเชื้อสายมาจากราชตระกูล แต่ได้ย้ายมาอยู่ที่รัฐหลู่ บิดาเคยเป็นเจ้าเมืองถึงแก่กรรมไม่นานก่อนขงจื้อถือกำเนิดมา แต่มารดาได้มีการศึกษาดีเป็นผู้กระตุ้นให้ขงจื้อรักการเรียน ในวัยเด็กขงจื้อสนใจเล่าเรียนวิชาประวัติศาสตร์ กาพย์กลอน ตลอดจนดนตรีและวัฒนธรรมจีน และได้ร่ำเรียนกับผู้รู้หลายสาขาวิชา ขงจื้อเป็นครูผู้คงแก่เรียน ขณะที่เป็นครูก็ยังเล่าเรียน และรวบรวมคำสอนของปราชญ์และบรรพบุรุษของจีนมาสอนด้วย ต่อมาได้เข้ารับราชการภายใต้อำนาจของรัฐหลู่ แต่เนื่องจากสมัยนั้นเป็นสมัยขุนศึกเลียดก๊กจีนอยู่ในสภาวะสงคราม ราชวงศ์กลางเสื่อมอำนาจลง ประเทศแตกออกเป็นหลายสิบก๊กและรบพุ่งกันเอง สงครามคือความโหดร้ายและขงจื้อไม่ชอบอำนาจโหด ประกอบกับไม่พอใจต่อการปกครองที่ไม่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนและความมัวเมาในกามารมณ์ของเจ้าผู้ครองนคร ขงจื้อจึงลาออกจากราชการ เดินทางไปยังรัฐต่าง ๆ เพื่อประกาศหลักคำสอนของตน พยายามพูดชักจูงเจ้านครต่าง ๆ ให้ฟังความเห็นของตน และสั่งสอนลูกศิษย์ไปในระหว่างทางด้วย เมื่อเดินทางกลับมายังรัฐหลู่ ได้ตั้งสำนักสอนหนังสือทั่วไป มีลูกศิษย์มากมาย ท่านยังได้เรียบเรียงหนังสือ คัมภีร์แห่งกวีนิพนธ์ คัมภีร์ประวัติศาสตร์ คัมภีร์แห่งจารีต และดนตรี ขงจื้อล้มป่วยและถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ 72 ปี และถูกฝังไว้ในหมู่บ้านที่ท่านถือกำเนิดมา ขงจื้อได้กล่าวในวาระสุดท้ายว่า “ขุนเขายังต้องพึ่งทลาย ไม้ใหญ่ยังรู้จักหักโค่น คนก็ย่อมร่วงหล่นไป ตามธรรมชาติ” อิทธิพลของหลักปรัชญาของขงจื้อชาวจีนได้นับถือและนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันกันอย่างกว้างขวางตั้งแต่เจ้าถึงป่าว ถ้วนทั่วทุกคน มาตลอด

เผยแพร่มายังในประเทศญี่ปุ่นก่อนพุทธศาสนิกายเซ็น คือ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 โดยพ่อค้าที่เดินทางค้าขายไปมาระหว่างจีนและญี่ปุ่น แต่ลัทธิขงจื้อได้ลงหลักปักฐานหยั่งรากในสังคมญี่ปุ่นอย่างจริงจังในคริสต์ศตวรรษที่ 7 เมื่อชนชั้นปกครองของญี่ปุ่นรับวัฒนธรรมจีนมาใช้อย่างเป็นทางการโดยเฉพาะวัฒนธรรมทางการปกครอง เพื่อจุดประสงค์ในการรวมประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยมีจักรพรรดิมีอำนาจการปกครองอย่างเต็มที่และเด็ดขาด²⁸

ลัทธิขงจื้อเป็นหนึ่งในปรัชญาคลาสสิกของจีน ถือว่าเป็นตัวแทนความคิดสำคัญของจีน เพราะมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและการปกครองของสังคมจีน สภาพสังคมจีนในสมัยนั้นมีความวุ่นวาย ไร้สาระสลาย มีการทำสงครามเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ระหว่างรัฐต่าง ๆ ประชาชนมีความอดอยากยากแค้น และมีการปกครองที่ไม่เป็นธรรม อุดมการณ์ของขงจื้อและของปรัชญาสำนักอื่น ๆ ในสมัยนั้นจึงเน้นที่การแก้ปัญหาสังคมมากกว่าเน้นปัจเจกบุคคล ทั้งนี้เพื่อสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นในรัฐ

ขงจื้อเป็นผู้รับเอาความคิด ระเบียบ แบบแผน การปฏิบัติต่าง ๆ ของราชวงศ์โจวนำมาใช้เป็นแม่แบบในการแก้ไขปัญหาสังคมการเมืองในยุคนั้น โดยให้เหตุผลว่า "ราชวงศ์โจว ได้มีโอกาสพิจารณาราชวงศ์ทั้งสองก่อนหน้านั้น จึงเป็นเหตุให้กฎเกณฑ์แห่งจารีตของราชวงศ์โจวนั้นสง่างามและสมบูรณ์ เราตามราชวงศ์โจว"²⁹ แม้ว่าขงจื้อจะเป็นผู้สืบทอดจารีต (หลี่) จากอดีตคือราชวงศ์โจว แต่ก็ไม่ได้เป็นการสืบทอดโดยไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ขงจื้อไม่ทำตามอดีตเพียงเพราะเป็นข้อกำหนดจากอดีต และไม่ทำตามแนวปฏิบัติของคนทั่วไปเพียงเพราะเป็นสิ่งที่ผู้คนเขาทำกัน แต่จะใช้วิจักษณ์ญาณพิจารณาว่าขั้นตอนใดควรรักษาแนวปฏิบัติเดิมไว้ และขั้นตอนใดควร

ระยะเวลาว่าสองพันปีมานี้ ไม่เพียงแต่ประเทศจีนเท่านั้นที่นับถือและปฏิบัติหลักการของขงจื้อ แต่ประเทศอารยธรรมข้างเคียงต่างก็นำเอาลัทธิขงจื้อไปเผยแพร่และปฏิบัติในประเทศของตนอย่างเคร่งครัด เช่น เกาหลีและญี่ปุ่น ทั้งสองประเทศนี้ต่างก็ได้เรียนรู้วัฒนธรรมพร้อม ๆ กับการหัดเรียนเขียนอ่านตัวอักษรจีน เอาหนังสือจีนไปเป็นหนังสือของชาติตน และเอาหลักการของขงจื้อไปถือเป็นอารยธรรมของชาติตน การขยายตัวของลัทธิขงจื้อนี้มีจุดพิเศษกว่าผู้อื่น ๆ อยู่ที่ว่า ผู้รับลัทธิขงจื้อมาเป็นผู้เรียนเชิญไปเอง ไม่เหมือนกับศาสนาอื่นบางศาสนาที่ขยายตัวเองตามหลังกองทัพที่ได้ไปพิชิตดินแดนต่าง ๆ (ละฮียัด ศิลาน้อย, *สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 25--), หน้า 10-15.)

²⁸ Catharina Blomberg, *The Heart of the Warrior: Origin and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan*, p. 19.

²⁹ James Legge, (trans.) *The Confucian Analects* (Hong Kong: Wei Tung Book Store, 1996), Book III, Chapter 14, อ้างถึงใน สุวรรณฯ สถาานันท์, *กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่อง ธรรมชาติอำนาจ และจารีต*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 17.

ปรับเปลี่ยนให้ กล่าวคือ เลือกลีบทอดจารีตหรือพิธีกรรมของราชวงศ์โจวที่เห็นว่าสมควร และปรับเปลี่ยนในสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับกาลสมัย

คำว่า จารีต ในปรัชญาของขงจื๊อมิใช่เป็นเพียงพิธีกรรม หรือมารยาทในสังคมที่ถือปฏิบัติกันมาโดยปราศจากการคิดหรือการมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติ แต่จารีตเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ทำให้การอยู่ร่วมกันของคนกลายเป็นชุมชนของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม จารีตดังกล่าวจะต้องมีคุณธรรมเป็นองค์ประกอบ เพราะ จารีตที่ไร้องค์ประกอบทางคุณธรรม มิใช่จารีต แต่เป็นเพียงการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่รับกันมา หรือเป็นเพียงการมีมารยาทในสังคมเท่านั้น ขงจื๊อเห็นว่าจารีตเพียงลำพังไม่อาจนำไปสู่สังคมที่ดีได้ แต่จะต้องมีคุณธรรมของผู้ปฏิบัติควบคู่มาด้วยการขัดเกลาบุคคลให้มีความพอดีทางอารมณ์ความรู้สึก มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าตัวจารีตเอง จึงกล่าวได้ว่า คุณธรรม (เหริน) จึงเป็นสิ่งที่กำกับความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เพราะมนุษย์ในความคิดของขงจื๊อ จะต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นตลอดเวลา มิใช่สิ่งที่อยู่ลำพังด้วยตนเองได้

จะเห็นได้ว่า จารีตเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม ในฐานะที่เป็นกรอบหรือแบบแผนที่บ่งบอกความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่พึงปฏิบัติต่อกัน และจารีตก็จะต้องปฏิบัติควบคู่กับคุณธรรม จึงจะถือว่าเป็นจารีตที่สมบูรณ์ ขงจื๊อได้แบ่งความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็น 5 แบบ และการปฏิบัติตามความสัมพันธ์ดังกล่าวมีคุณธรรมเป็นเครื่องกำหนด กล่าวคือ **ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง** ผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองด้วยความเมตตา ชื่อสัตย์สุจริต ขณะที่ผู้ใต้ปกครองจะต้องมีความจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง **ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร** บิดามารดาต้องมีความเมตตาต่อบุตร และบุตรย่อมมีความกตัญญูต่อบิดามารดา **ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา** สามีภรรยาควรมีความรักใคร่ชื่อสัตย์ต่อกันและกัน **ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์** จะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของความสามัคคีปรองดองรักใคร่กัน **ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรสหาย** ต้องมีความสัตย์จริงใจต่อกัน สังคมที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ทั้ง 5 และแต่ละคู่ความสัมพันธ์เป็นไปตามคุณสมบัติดังที่กล่าวมา ย่อมเป็นสังคมที่สงบสุข และสันติสุขของประเทศชาติย่อมเกิดขึ้น³⁰

ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 สมัยโชกุนโทกุงะวะ อิเอะยะซุผู้ซึ่งได้นำความสงบและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาสู่ญี่ปุ่น ได้มีการสนับสนุนให้มีการศึกษา *ลัทธิขงจื๊อใหม่* (Neo-confucianism) ของ จูซี³¹ (Chu Hsi) ทั้งนี้ เพื่อใช้ลัทธินี้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการสนับสนุนอำนาจของ

³⁰ สุวรรณมา สถาอานันท์, *กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่อง ธรรมชาติ อำนาจ และจารีต*, หน้า 14-29.

³¹ นักปราชญ์ขงจื๊อในสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ของจีน.

โชกุนในการปกครองประเทศ โดยเฉพาะคำสอนที่เน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ทำให้ลัทธิขงจื้อใหม่เข้ามามีอิทธิพลต่อคนญี่ปุ่นโดยเฉพาะชนชั้นนักรบ เนื่องจากความสงบอันเกิดจากภาวะปลอดสงคราม ทำให้นักรบกลายเป็นนักการศึกษา นักปรัชญา และนักปกครอง ลัทธิขงจื้อใหม่ได้กลายเป็นวิชาหนึ่งที่นักรบหรือผู้ปกครองจะต้องศึกษา ลัทธิขงจื้อใหม่นี้ยังคงเน้นความสำคัญของความสัมพันธ์ของคนในสังคมตามคำสอนของลัทธิขงจื้อ ซึ่งคำสอนดังกล่าวเหมาะสมกับสังคมสมัยโทะกุงะวะที่เน้นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ประชาชนต้องจงรักภักดีต่อผู้ปกครองเป็นอย่างสูง³²

2.2.3 พุทธศาสนานิกายเซ็น

พุทธศาสนาเริ่มเผยแพร่จากจีนเข้ามาในญี่ปุ่นอย่างเป็นทางการประมาณปี ค.ศ. 552 โดยผ่านมาทางคาบสมุทรเกาหลี ในตอนนั้นคาบสมุทรเกาหลีได้ส่งราชทูตมาญี่ปุ่นพร้อมกับนำพระพุทธรูปและพระสูตรมาถวายพระเจ้าจักรพรรดิด้วย แต่เมื่อมาถึงสมัยเจ้าชายโคโนโตะกุ (ปกครองญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 593-622) พุทธศาสนาจึงได้เริ่มหยั่งรากลึกและมีบทบาททางสังคมการเมืองอย่างจริงจังขึ้น พระองค์ทรงประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรกของญี่ปุ่น ซึ่งมีเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการสั่งสอนศีลธรรม เจ้าชายโคโนโตะกุได้ใช้ศาสนาพุทธเป็นเครื่องมือในการรวมชาติให้เป็นหนึ่งเดียว โดยที่พุทธศาสนาเอื้อต่อพระประสงค์ดังกล่าว เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาสากลเสนอบุญคุณธรรมที่กว้างขวางกว่าศาสนาชินโต อันเป็นศาสนาพื้นเมืองดั้งเดิมที่มีเหล่าทวยเทพอันเป็นสัญลักษณ์ประจำตระกูลต่าง ๆ

เมื่อมีการก่อตั้งเมืองนาระ (奈良) เป็นเมืองหลวงในปี ค.ศ. 710 ในสมัยนี้พุทธศาสนามีการเจริญเติบโตถึงจุดสูงสุด หลังจากที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมในญี่ปุ่นเป็นเวลากว่าสองศตวรรษ ในสมัยนี้มีการสร้างวิหารโทดะอิจิ (東大寺) ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐบาลกลาง และเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นหนึ่งเดียวกันทางจิตวิญญาณอันเป็นสากลในพุทธศาสนาที่ปรากฏในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นเครื่องบ่งชี้เอกภาพทางการเมืองของประเทศชาติที่แสดงออกในองค์จักรพรรดิ นอกจากนี้ ในสมัยนาระยังมีการผสมผสานรวมตัวกันของคำสอนสามสำนัก ได้แก่ ลัทธิชินโต พุทธศาสนา และลัทธิขงจื้อ ซึ่งเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบในระยะยาวต่อพุทธศาสนาในญี่ปุ่น เหตุที่ลัทธิความเชื่อทั้งสามมารวมตัวกันเนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาสากลที่สามารถรองรับแนวความคิดจากรัฐบาลกลาง และใช้เป็นศูนย์รวม

³² พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 88.

อำนาจได้เป็นอย่างดี ลัทธิชินโตซึ่งต้องการยกฐานะของตนจึงได้พยายามเข้าไปรวมตัวใกล้ชิดกับ พุทธศาสนาและรัฐบาลกลางด้วย โดยประกาศว่า อะมะเตะระะซุ โอมิ คะมิ หรือพระนางอะมะเตะระะซุ สุริยเทวี ก็คือ พระพุทธเจ้าไวโรจนะที่ประดิษฐานอยู่ที่วิหารโทไดจินั่นเอง ส่วนเทพเจ้าของชินโตที่ชื่อ *อะชิมัน* (八咫) ซึ่งหมายถึง เทพเจ้าแห่งธงทิวทั้งแปดนั้น ก็คือสัญลักษณ์แห่ง อริยมรรคแปดของพระพุทธศาสนานั้นเอง ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างลัทธิขงจื้อกับพุทธศาสนาก็มีความเกี่ยวเนื่องกัน กล่าวคือ ลัทธิขงจื้อช่วยส่งเสริมพุทธศาสนาในญี่ปุ่นด้วยคำสอนทางจริยธรรม โดยเฉพาะการเน้นที่คุณธรรม การที่พุทธศาสนาให้ความเคารพแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วก็สามารถผสมกลมกลืนกับลัทธิบูชาบรรพบุรุษและคำสอนเรื่องความกตัญญูของลัทธิขงจื้อได้อย่างสะดวก โดยที่ชาวบ้านในสมัยนั้นถือว่าลัทธิขงจื้อเป็นคำสอนสำหรับชีวิตนี้ ส่วนพุทธศาสนาเป็นหนทางสู่ความสงบทางจิตวิญญาณในภพชาติต่อไป

เมื่อมีการย้ายเมืองหลวงจากเมืองนาระมายังเฮอัน (平安) ในปี ค.ศ. 794 ได้เกิดพุทธศาสนานิกายใหม่ 2 นิกาย คือ นิกายเท็นดะอิ (天台宗) และนิกายฉิงงง (真言宗) ซึ่งได้รับการนำเข้ามายังญี่ปุ่นโดยพระภิกษุจีน พุทธศาสนาในสมัยนาระจะเป็นแบบมหายาน ส่วนใหญ่มีคำสอนของพุทธศาสนาดั้งเดิมเป็นพื้นฐานและจำกัดอยู่เฉพาะในวัด ส่วนพุทธศาสนาสมัยเฮอันที่ประกอบด้วยนิกายเท็นดะอิและฉิงงงนั้นมีคำสอนที่ครอบคลุมมากกว่า โดยเฉพาะคำสอนของนิกายเท็นดะอิที่ได้กลายเป็นแม่แบบของนิกายสำคัญ 3 นิกายที่เกิดขึ้นในสมัยคะมะกุระ คือ นิกายโจโคะหรือนิกายสุซาวดี (浄土宗) นิกายเซ็น (禅宗) และนิกายนิชิเร็น (日蓮宗) เนื่องจากในสมัยเฮอันมีการตั้งศูนย์ศึกษาและปฏิบัติศาสนาขึ้นมากมาย ทำให้พระสงฆ์มีอำนาจมากขึ้น อีกทั้งการมีที่ดินและทรัพย์สินมากมายของวัดทำให้พระสงฆ์เกิดการจัดตั้งกลุ่มกำลังติดอาวุธ เพื่อปกป้องทรัพย์สิน ต่อสู้กับสำนักคู่แข่งอื่น ๆ จนกลายเป็นอำนาจคุกคามแม้แต่รัฐบาล ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 อำนาจของพระนักรบเหล่านี้มีมากขึ้น จนกระทั่งรัฐบาลกลางที่มีตระกูลฟูจิวะระมีอำนาจสูงสุดอยู่ในขณะนั้นต้องอาศัยกำลังจากทหารในหัวเมืองมาช่วยปราบจลาจลในเมืองหลวง แต่เมื่อทหารจากหัวเมืองปราบจลาจลได้แล้วก็ตระหนักถึงศักยภาพทางการทหารของตน ทหารได้แสดงอำนาจมากขึ้นเรื่อย ๆ จนสามารถเข้ามาคุมศูนย์อำนาจส่วนกลางไว้ได้ และขับไล่ขุนนางออกจากอำนาจไป และจัดตั้งรัฐบาลทหารขึ้นที่คะมะกุระ (鎌倉) ในปี ค.ศ. 1185 การขึ้นมาใช้อำนาจของทหารทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในญี่ปุ่นทุก ๆ แง่มุมของชีวิต รวมไปถึงเรื่องศาสนาด้วย เนื่องจากสถาบันของสงฆ์สูญเสียอำนาจไปพร้อมกับการเสื่อมอำนาจของราชสำนักที่เป็นผู้สนับสนุน พิธีกรรมและคำสอนทั้งหลายถูกละทิ้งไป เกิดแนวคิดและแนวปฏิบัติทางศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน คำสอนของขงจื้อก็ยังคงเป็นรากฐานทางศีลธรรมของคนทั่วไปในชีวิตประจำวัน แต่คำสอนเรื่องความกตัญญูได้มุ่งเป้าไปยังหัวหน้าตระกูลที่เน้นความเชื่อฟังต่อผู้บังคับบัญชาและเน้นความมีวินัย

พุทธศาสนา 3 นิกายที่เกิดขึ้นในสมัยนี้คือ นิกายโจโดะหรือนิกายสุชาวดี นิกายเซ็น และ นิกายนิชิเร็น ทั้ง 3 นิกายไม่เน้นพิธีกรรมหรือคำสอนอันเร้นลับ แต่เน้นถึงการปฏิบัติอย่างจริงจัง และการมีศรัทธา นิกายใหม่นี้ต่างให้ความสนใจแก่สามัญชนธรรมดาทั่วไป นิกายโจโดะและ นิกายนิชิเร็นเน้นการศรัทธาอย่างง่าย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศรัทธาในการท่องสูตรสั้น ๆ ซึ่งช่วยให้รอดพ้นได้ ต่างจากรูปแบบของพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาในระยะแรก ๆ ที่เป็นแบบพระธรรม คัมภีร์ ถือได้ว่า ศาสนาพุทธในสมัยคะมะกุระเป็นพุทธศาสนาของชาวบ้านทั่วไปซึ่งเน้นปฏิบัติและ ศรัทธา และเมื่อพุทธศาสนาได้พัฒนามาถึงจุดที่เป็นของประชาชนคนธรรมดา จึงสามารถส่งผล อย่างต่อเนื่องและครอบคลุมชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม การ ทำสวน การจัดดอกไม้ การฝึกดาบ การวาดภาพ และนิกายเซ็นได้มีบทบาทอันสำคัญอย่างยิ่งต่อ พลังทางจิตวิญญาณทั้งหลายนี้ เพราะในขณะที่พุทธศาสนานิกายโจโดะหรือสุชาวดีกำลังแพร่หลาย ในกลุ่มสามัญชนอยู่นั้น พุทธศาสนานิกายฉานจากจีนซึ่งเป็นที่มาของนิกายเซ็นก็เข้ามามีบทบาท สำคัญในสมัยคะมะกุระด้วยเช่นกัน โดยที่พุทธศาสนานิกายเซ็นเป็นที่ยอมรับในหมู่นักรบเนื่องจาก เป็นรูปแบบทางวัฒนธรรมที่เน้นความเรียบง่าย ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับกระแสวัฒนธรรมของราช สำนักเฮอัน ซึ่งเต็มไปด้วยพิธีรีตอง มีลักษณะละเมียดละไมแบบสตรี เซ็นยังกลายเป็นสัญลักษณ์ ทางวัฒนธรรมอย่างใหม่ของกลุ่มนักรบในสังคมญี่ปุ่น ที่ต้องการแสวงหาความแตกต่างของตน จากกลุ่มอำนาจเดิมที่เป็นราชสำนัก และด้วยพลังของความเรียบง่ายนี้เองที่ได้กลายเป็นพลังทาง วัฒนธรรมอันสำคัญยิ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นในสมัยต่อ ๆ มา³³

พุทธศาสนานิกายเซ็น เป็นที่รู้จักกันในประเทศจีนในชื่อนิกายฉาน (Ch'an) ซึ่งตรงกับคำ ว่า "ธยาน" (Dhyana) ในภาษาสันสกฤต หรือ "สมาธิ" ในภาษาไทย ตามประวัติกล่าวว่า ประมาณปี ค.ศ. 520 พระโพธิธรรม จาริกจากอินเดียมาถึงจีนเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนา ได้รับการ ยกย่องว่าเป็นสังฆปริณายกองค์ที่ 28 ผู้สืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า และเป็นสังฆปริณายกองค์ แรกของเซ็นในประเทศจีน โดยมีคำสอนที่แตกต่างจากธรรมเนียมเดิมคือ เป็นการถ่ายทอดพิเศษ นอกคัมภีร์ อยู่เหนือถ้อยคำและภาษา ซึ่งตรงไปยังจิตของมนุษย์ หยั่งเห็นธรรมชาติของตนเองและ บรรลุพุทธภาวะ คำสอนของพระโพธิธรรมมีที่มาจาก การถ่ายทอดสังขารของพระพุทธองค์แก่ พระมหากัสสปะ ณ เขาคิชกูฏ ในครั้งนั้น พระพุทธองค์ได้ชูดอกไม้ขึ้นแต่ไม่ได้ตรัสอะไร ขณะนั้นไม่ มีผู้ใดเข้าใจความหมายของพระพุทธองค์ มีแต่พระมหากัสสปะเท่านั้นที่ยิ้มบ่อย ๆ เพราะแจ้งใจ

³³ สุวรรณา สถาปนันท์, *ภูมิปัญญาวิชาเซ็น: บทวิเคราะห์คำสอนปรมาจารย์โดเก็น* (พระนคร: สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 7-13.

ในหลักสัจธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงถ่ายทอด เหตุการณ์ในครั้งนั้นจึงถือเป็นธรรมเนียมถ่ายทอดคำสอนของเซ็นสืบมา³⁴

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พุทธศาสนานิกายเซ็นนั้นได้ถูกนำเข้ามาสอนอบรมแก่พวกขามูไรเป็นครั้งแรกในสมัยคะมะกุระ ในตอนแรกศาสนาพุทธนิกายนี้ยังมีได้ฝังรากอยู่ในจิตใจของบุคคลทั่วไปเท่าใดนัก จนกระทั่งเมื่อโชกุนตระกูลโฮโจ (北条家) ได้มีความเลื่อมใสและจัดการสร้างวัดอันเป็นที่อยู่อาศัยและประกอบกิจการทางศาสนาสำหรับพระในเมืองคะมะกุระ อันเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจทางการทหารของตระกูลโฮโจซึ่งเป็นตระกูลที่มีอำนาจปกครองสูงสุดในขณะนั้น พุทธศาสนานิกายเซ็นจึงเป็นที่ยอมรับนับถือของทั้งประชาชนชาวญี่ปุ่นและพวกขามูไรตั้งแต่นั้นมา³⁵

เซ็น (禅) หมายถึง การนั่งบำเพ็ญสมาธิภาวนา (Meditation) การนั่งบำเพ็ญสมาธินี้จะนำไปสู่การเข้าถึงญาณชั้นสูงสุด ที่จะทำให้นุชนสามารถตัดกิเลสต้นเหตุทั้งปวง บรรลุถึงอริยสัจสี่ประการ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค สำเร็จเป็นพระอรหันต์ การพ้นทุกข์ของมนุษย์ตามความเชื่อของเซ็นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์แสวงหาด้วยสมาธิปัญญาของตนเอง โดยใช้ความตั้งใจจริง ความพยายาม และความอดทน พุทธศาสนานิกายเซ็นในสมัยเริ่มแรกคือ ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12 มี 2 นิกายที่สำคัญ คือ นิกายรินไซ (臨濟宗) และ นิกายโซโต (曹洞宗)

เซ็นนิกายรินไซ มีวิธีการที่จะนำไปสู่การบรรลุถึงความจริงแท้สูงสุด โดยใช้วิธีคิดไตร่ตรองอย่างละเอียดลึกซึ้ง เพื่อตอบปัญหาธรรมที่เรียกว่า โคอัน (公案) ซึ่งความเพียรพยายามที่จะตอบปัญหาธรรมด้วยความอดทนและใช้สมาธิปัญญาอย่างสูงนี้ จะนำไปสู่การตรัสรู้ในที่สุดและเป็นการตรัสรู้ที่เกิดขึ้นในฉับพลันทันที (sudden enlightenment) ปกติพระเซ็นสำนักรินไซจะใช้ปริศนาธรรมควบคู่ไปกับการทำสมาธิที่เรียกว่าซาเซ็น (坐禅) ส่วนเซ็นนิกายโซโตนั้น มีวิธีการที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมคือ การนั่งบำเพ็ญสมาธิหรือซาเซ็น โดยที่การบรรลุธรรมจะเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป (gradual enlightenment) พุทธศาสนานิกายเซ็นทั้ง 2 นิกายมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ มุ่งตรัสรู้หรือรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมชาติของตน แต่มีสิ่งที่แตกต่างกันคือ วิธีในการบรรลุเป้าหมายของชีวิต กล่าวคือ เซ็นนิกายรินไซ เน้นการปฏิบัติซาเซ็นเพื่อนำไปสู่การขบคิดแก้ปัญหาปริศนาธรรม ในขณะที่เซ็นนิกายโซโต แม้ไม่ได้ปฏิเสธปริศนาธรรมแต่คิดว่าปริศนาธรรมมีความสำคัญรองลงมาจากซาเซ็น

³⁴ ประทุม อังกูโรวิท, "ศาสนาพุทธกับสังคมญี่ปุ่น," ใน ทราวยแก้ว ทิพากร, บรรณานุกรม, ญี่ปุ่นศึกษา (เอกสารอบรมญี่ปุ่นศึกษา 24-25 มี.ค. 2548 ณ โรงแรมลพบุรีอินน์ จังหวัดลพบุรี), หน้า 15-44. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 21-22.

³⁵ ภิรมย์ พุทธรัตน์, ขามูไร ชั้นนักรบของญี่ปุ่น (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, 2530), หน้า 53-54.

คำสอนและการปฏิบัติของเซ็นแพร์หลายในกลุ่มทหารมากกว่ากลุ่มสามัญชน เนื่องจากคำสอนของเซ็นทั้งสองนิกายที่เน้นหลักการที่จะหลุดพ้นด้วยการบำเพ็ญเพียรพยายาม ความสำเร็จมีระเบียบวินัย ความตั้งใจจริง การฝึกฝนเอาชนะตนเอง การควบคุมตัวเอง ความสงบของจิต และการใช้สมาธิปัญญา ลักษณะเหล่านี้จึงเข้ากันได้กับวิถีของนักรบ หรือบุนนินโด ซึ่งถือว่านักรบจะต้องเป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย มีจิตใจแน่วแน่ไม่หวั่นไหวเมื่อต้องเผชิญหน้ากับอันตรายและความตาย การปฏิบัติสมาธิจึงได้รับความนิยมในหมู่นักรบอย่างยิ่ง³⁶ โดยเฉพาะนักรบชนชั้นสูงที่จะสนใจศึกษาพุทธศาสนานิกายเซ็นอย่างลึกซึ้ง เพื่อสร้างสมาธิปัญญาและสร้างความสงบแห่งจิตใจ สำหรับนักรบระดับต่ำโดยทั่วไปหลักธรรมของเซ็นอาจจะยากเกินไป แต่นักรบเหล่านี้ก็สัมผัสกับเซ็นได้โดยผ่านหลักจริยธรรมของนักรบบุนนินโดซึ่งส่วนหนึ่งหล่อหลอมมาจากคำสอนของพุทธศาสนานิกายเซ็น³⁷

ผู้ที่มีความยึดมั่นอยู่ในปรัชญาของเซ็นย่อมมองเห็นได้ว่าการมีชีวิตอยู่หรือการตายไปไม่มีอะไรที่แตกต่างกัน ไม่ว่ามนุษย์เราจะปฏิบัติในแนวทางแบบใดของชีวิต จุดสุดท้ายก็คือความตาย อันเป็นสัญญาณแรก que แสดงถึงความว่างเปล่าไร้ตัวตน พุทธศาสนานิกายเซ็นไม่ได้กล่าวถึงกฎแห่งกรรมอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาอย่างละเอียดแจ่มแจ้งนัก เพราะเมื่อคนเราเชื่อว่าอยู่บนความว่างเปล่าที่ไม่มีอะไรเป็นตัวตน ความดีกับความชั่วจึงมิใช่สิ่งที่แยกกันเด็ดขาด จะแตกต่างกันอยู่เฉพาะการยอมรับตามความเชื่อถือของสังคมที่เราพร้อมมีชีวิตอยู่เท่านั้น

ตามความเชื่อของศาสนาชินโตนั้น “บาป” เป็นสิ่งที่ไม่มีความผูกพันกับชีวิตมนุษย์ และหากใครเกิดความรู้สึกว่ามี “บาป” ผู้นั้นก็สามารถทำการ “ล้างบาป” ออกไปได้โดยการทำพิธีทางศาสนาด้วยการล้างหน้าและมือด้วยน้ำศักดิ์สิทธิ์ (น้ำมนต์) หน้าแทนบุขากายในวิหารสำหรับประกอบศาสนกิจของลัทธิ ดังนั้น เมื่อความเชื่อเก่าแก่ของญี่ปุ่นเป็นไปเช่นนี้จึงไม่เป็นการยากลำบากสำหรับพวกเขาไรที่ยอมรับเอาพุทธศาสนานิกายเซ็นเข้ามาในจิตใจได้อย่างง่ายดาย เพราะในแนวจุดหมายปลายทางของเซ็นกับชินโตต่างมุ่งสู่สาระอันเดียวกันคือ การเสียสละเพื่อรักษาไว้ซึ่ง “หน้าที่” ของตนเอง³⁸

พุทธศาสนานิกายเซ็นยังสามารถเข้ากันได้ดีกับความเชื่อถือในลัทธิชินโตอีกประการหนึ่งคือ คำสอนพุทธศาสนานิกายเซ็นช่วยสร้างศรัทธาขึ้นในจิตใจของบุคคลแต่ละคนให้เกิดความพยายามในการปฏิบัติตนเพื่อให้รอดพ้นจากพันธนาการของโลกแห่งการเวียนว่ายตายเกิดไปสู่การรู้แจ้ง ซึ่ง

³⁶ ประทุม อังกูโรวิท, “ศาสนาพุทธกับสังคมญี่ปุ่น,” ใน ทราญแก้ว ทิพากร, บรรณาธิการ, *ญี่ปุ่นศึกษา* (เอกสารอบรมญี่ปุ่นศึกษา 24-25 มี.ค. 2548 ณ โรงแรมลพบุรีอินน์ จังหวัดลพบุรี), หน้า 15-44, หน้า 23-24.

³⁷ พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 84-85.

³⁸ ภิรมย์ พุทธรัตน์, *ชาмуไร ชนชั้นนักรบของญี่ปุ่น*, หน้า 53-62.

เมื่อนำไปผนวกเข้ากับลัทธิชินโตที่ให้ความสำคัญกับการบูชาเทพเจ้าและบรรพบุรุษ โดยถือว่าจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจและความจงรักภักดี เนื่องจากเป็นผู้ที่เทพเจ้าส่งลงมาปกครองและให้กำเนิดชนชาติญี่ปุ่น ความเชื่อดังกล่าวจึงเสมือนเป็นส่วนเชื่อมความผูกพันระหว่างประเทศญี่ปุ่นและชาวญี่ปุ่นให้เป็นหนึ่งเดียวกัน จะเห็นได้ว่าทัศนคติของพุทธศาสนานิกายเซ็นและลัทธิชินโตจึงเติมเต็มซึ่งกันและกัน³⁹ เพราะเซ็นก่อให้เกิดศรัทธาแก่ปัจเจกบุคคล และชินโตนั้นก็ช่วยรวมจิตใจของปัจเจกบุคคลเหล่านั้นให้เป็นหนึ่งเดียวกันด้วยความสำนึกทางเชื้อชาติ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหลักการของพุทธศาสนานิกายเซ็นจะมีเสน่ห์ดึงดูดใจแก่ชาวมุไรผู้ที่เน้นการปฏิบัติ (men of action) อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง แต่เนื่องจากภาระหน้าที่ของชาวมุไรผู้ซึ่งถูกฝึกให้เป็นนักรบที่จะต้องต่อสู้และฆ่าฟันศัตรู ทำให้การกระทำของชาวมุไรขัดกับหลักคำสอนของพุทธศาสนา คือ การห้ามเบียดเบียนชีวิตของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็ชีวิตของมนุษย์หรือสัตว์ ซึ่งชาวมุไรเองก็ตระหนักถึงความขัดแย้งระหว่างภาระหน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติ กับหลักคำสอนดังกล่าวของพุทธศาสนา นอกจากนี้ การกระทำของชาวมุไรยังขัดกับหลักการสำคัญของลัทธิชินโต ที่กำหนดว่าต้องมีร่างกายและจิตใจที่สะอาด ไม่ข้องเกี่ยวกับความเจ็บป่วย เลือด และความตาย⁴⁰ แต่ในชีวิตของชาวมุไรจะต้องประสบกับสิ่งเหล่านี้แทบจะตลอดเวลาโดยเฉพาะในยุคแห่งสงครามกลางเมืองก่อนการรวมประเทศในสมัยโชกุนตระกูลโทกุงะวะ ดังนั้น แม้ว่าหลักการของลัทธิชินโต และพุทธศาสนานิกายเซ็นเป็นปัจจัยหล่อหลอมบุคลิกหรือหลักจริยธรรมของชาวมุไร แต่ด้วยพันธะหน้าที่ของชาวมุไรในฐานะที่เป็นนักรบ จึงจำเป็นจะต้องกระทำสิ่งที่ขัดต่อหลักการสำคัญของทั้งสองลัทธิความเชื่ออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2.3 วิถีชาวมุไร

“วิถีชาวมุไร” หรือ “บุฉิโด” (武士道) เป็นธรรมจริยาของชาวมุไรทั้งหลายที่ปฏิบัติต่อ ๆ กันมาเท่านั้น จึงไม่มีคำสอนที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือเขียนเป็นตำราไว้โดยแน่นอนเป็นหลักฐาน นอกจากจะมีนักรบในแต่ละตระกูลรวบรวมไว้ เพื่อเป็นคู่มือสำหรับนักรบในตระกูลของตน อย่างไรก็ตาม วิถีชาวมุไรมีปรากฏอยู่ในรูปของกฎหมายที่บัญญัติขึ้นโดยโชกุนมินะโมะโตะะโยะริโตะะโมะ อันเป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นเพื่อกำหนดวิธีการดำเนินชีวิตของเหล่าชาวมุไรที่อยู่ภายใต้การปกครองของมินะโมะโตะะ ต่อมาไดเมียวหรือเจ้าผู้ครองแคว้นอื่น ๆ ก็ได้ใช้กฎหมายนี้เป็น

³⁹ Catharina Blomberg, *The Heart of the Warrior: Origin and Religious Background of the Samurai System in Feudal Japan*, p. 22-23.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 21-22.

แบบอย่างในการปกครองแคว้นของตน ทั้งนี้มีความแตกต่างกันไปในแต่ละแคว้นในรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ส่วนคำว่า “บุฉิโด” มีการบัญญัติใช้เป็นครั้งแรกในศตวรรษแรกที่รัฐบาลของโชกุนตระกูลโทกุงะวะปกครองประเทศ โดยมียะมะงะ โซโค (Yamaga Soko) นักวิชาการลัทธิขงจื้อใหม่ในสมัยโทกุงะวะเป็นผู้ประมวลหลักปฏิบัติของซามูไรให้เป็นระบบในงานเขียนของเขาที่ชื่อ *บุเคียว* (Warrior's Creed) และ *ฉิโด* (The Way of the Samurai)⁴¹

ในที่นี้จะสรุปหลักของบุฉิโดหรือวิถีซามูไรจากหนังสือ 3 เล่ม คือ

1. *Bushido : The Way of the Samurai* แปลโดย มิโนะรุ ทะนะกะ จากต้นฉบับภาษาญี่ปุ่นชื่อ *ฮะงะกุระ* (葉隠丸) ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมขึ้นจากการบันทึกข้อความจากการบอกเล่าของ ยะมะโมะโตะ ทซุเนะโตะโมะ (山本常朝) โดยมี ทสึระโมะโตะ โทะฉิโระ เป็นผู้บันทึก⁴²

2. *Code of the Samurai* แปลโดย Thomas Cleary จากต้นฉบับภาษาญี่ปุ่นชื่อ *บุฉิโด โฉฉินชู* (武士道 Shoshinshu) มีความหมายว่า “บุฉิโดสำหรับผู้เริ่มต้น” (Bushido for Beginners) แต่งโดย ทะอิระ ฉิเงะซุเกะ⁴³

⁴¹ Ibid., p. 105.

⁴² ทซุเนะโตะโมะ ยะมะโมะโตะ เกิดในปี ค.ศ. 1659 เป็นซามูไรรับใช้อยู่ในตระกูลนะเบะชิมะ (Nabehima) เป็นเวลา 30 ปี หลังจากที่เจ้านายเสียชีวิตในปี ค.ศ. 1700 เขาได้บวชเป็นพระ จากนั้นอีก 10 ปี โทะฉิโระซึ่งเป็นศิษย์ได้บันทึกหลักการของซามูไรจากคำสอนของยะมะโมะโตะในช่วงระยะเวลา 7 ปี (ค.ศ. 1710-1716) สมัยของยะมะโมะโตะเป็นสมัยที่ปกครองโดยโชกุนตระกูลโทกุงะวะอันนำความสงบมาสู่สังคมญี่ปุ่น หลังจากที่มีสงครามกลางเมืองอันยาวนาน ทำให้ซามูไรผู้มีหน้าที่เป็นนักรบ ไม่ต้องทำการรบอีกต่อไป และเริ่มละเลยต่อการฝึกฝนฝีมือ อีกทั้งไม่ใส่ใจต่อบุฉิโดหรือวิถีซามูไร คำสอนของยะมะโมะโตะจึงมีไว้เพื่อเป็นหลักสั่งสอนซามูไรตระกูลนะเบะชิมะ และซามูไรเหล่านี้ก็ได้ยึดถือเป็นแบบฉบับมาเป็นเวลาอีกนับร้อยกว่าปี ต่อมาในสมัยเมจิ บันทึกนี้จึงได้ถูกพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณชนเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1906 โดยใช้ชื่อว่า *ฮะงะกุระ* มีความหมายว่า “ซ่อนอยู่หลังใบไม้” (Hidden Behind the Leaves) เมื่อญี่ปุ่นเริ่มเข้าสู่สงครามโลกในปี ค.ศ. 1930 หนังสือเล่มนี้ก็ถูกตีพิมพ์ขึ้นบ่อยครั้ง และข้อความบางตอนได้ถูกนำไปใช้ในการสนับสนุนการรวมพลังของชาวญี่ปุ่นเพื่อการรบ แต่หลังจากสงครามฮะงะกุระก็ได้ถูกกำจัดออกโดยเร็วในฐานะเป็นอันตรายต่อระบบประชาธิปไตย และขัดต่อสายตาของพันธมิตรที่เข้ายึดครองญี่ปุ่น (ยูคิโอะ มิชิมา, *วิถีแห่งซามูไร*, แปลโดย ภูมรัตน์ สวัสดิ์เวช, หน้า 18.)

⁴³ ทะอิระ ฉิเงะซุเกะ เกิดเมื่อปี ค.ศ. 1639 (หนึ่งปีหลังจากญี่ปุ่นประกาศให้นโยบายปิดประเทศโดยโชกุนตระกูลโทกุงะวะ) และเสียชีวิตในปี ค.ศ. 1730 เป็นผู้มีความรู้ทางขงจื้อและนักวิทยาศาสตร์ทางการทหาร มีชีวิตอยู่ในช่วงแห่งความมั่งคั่งอย่างสูงสุดแห่งยุคโทกุงะวะ เขาได้เขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นหลังจากที่ญี่ปุ่นถูกปกครองโดยรัฐบาลทหารมาแล้วกว่าห้าร้อยปี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นคู่มือชี้แนะในการปฏิบัติตนและสอน

3. *Bushido : The Soul of Japan* แต่งโดย อินะโสะ นิโตะเบะ ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1905 ซึ่งใกล้เคียงกับปีที่ *ฮะงะกุระ* ได้ถูกนำมาพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณชนเป็นครั้งแรกคือในปี ค.ศ. 1906 ผู้แต่งซึ่งเป็นศาสตราจารย์ได้รวบรวมกับหลักบุณิโดในด้านต่าง ๆ รวมทั้งได้วิเคราะห์อิทธิพลของบุณิโดที่มีต่อสังคมญี่ปุ่นในสมัยของเขาและญี่ปุ่นในอนาคต

ซามูไรหรือหลักของบุณิโดจากหนังสือทั้ง 3 เล่มมีแนวความคิดที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. ซามูไรต้องมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านาย

นักรบถือว่าเจ้านายคือผู้มีพระคุณสูงสุด ดังนั้น นักรบจะต้องตอบแทนบุญคุณของเจ้านายรวมทั้งผู้มีพระคุณคนอื่น ๆ ด้วย ซึ่งการรู้จักตอบแทนบุญคุณนี้ถือเป็นความดีสูงสุด ดังข้อความใน *ฮะงะกุระ* ที่กล่าวว่า ซามูไรจะต้องซื่อสัตย์และอุทิศชีวิตของตนเพื่อรับใช้เจ้านายอยู่เสมอ⁴⁴ ความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายของซามูไร ไม่ได้เป็นความจงรักภักดีในแบบธรรมดาทั่วไป แต่เป็นความจงรักภักดีที่ซามูไรจะต้องระลึกอยู่ทุกลมหายใจ ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่ในชาตินี้และในชาติหน้า

ไม่ว่าในที่หนึ่งที่ใด ในมหาสมุทร ห้วยหุบเหวผา และภายใต้พสุธา ไม่ว่าเวลาไหนหน้าที่ของเราคือ ปฏิบัติกิจอันก่อประโยชน์เป็นนิจแก่เจ้านาย ในช่วงชีวิตนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ของเจ้านาย ข้าพเจ้าไม่ทำวันและเวลาให้หมดไปด้วยประโยชน์ตนเองยิ่งกว่าประโยชน์ของเจ้านาย เมื่อข้าพเจ้าตายไปข้าพเจ้าจะกลับมาเกิดอีก 7 ครั้ง เพื่อคุ้มครองเจ้านาย⁴⁵

คุณธรรมของนักรบข้อนี้อาจกล่าวได้ว่า ได้รับอิทธิพลมาจาก ลัทธิขงจื้อ ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม และเน้นความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ การตอบแทนบุญคุณผู้มีพระคุณของเหล่านักรบนั้น จะต้องคำนึงถึงพันธะหน้าที่เป็นประการสำคัญ พันธะหน้าที่ ใน

ศีลธรรมให้แก่กันรบ มีบทบัญญัติที่กำหนดลักษณะทุก ๆ ด้านของนักรบ ทั้งทางด้านสังคมและอาชีพที่เป็นมาตรฐานของบุณิโด.

⁴⁴ Tsunetomo Yamamoto, *Bushido: The Way of the Samurai*, Trans. Minoru Tanaka (Darden City Park: Square One Classics, 2002), p. 11.

⁴⁵ เสฐียร พันธงชัย, "ยุทธจักรยาและธรรมจริยา" *วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา* (เมษายน 2532): 54, อ้างถึงใน พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 80.

ภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า กิริ (義理) หมายถึง วิธีทางที่ถูกทางที่ควรกระทำ แม้จะเป็นการกระทำที่ไม่เต็มใจ ทั้งนี้เพื่อรักษาหน้าที่ของตนที่ต้องตอบแทนพระคุณของผู้มีบุญคุณ และเพื่อไม่ให้สังคมตำหนิ พันธะหน้าที่นี้จะเกี่ยวข้องกับเจ้านายของนักรบ ผู้ซึ่งนักรบถือว่าเป็นพระคุณสูงสุด การกระทำตามพันธะหน้าที่ต่อเจ้านาย อาจจะต้องทำให้นักรบผู้นั้นละเลยต่อหน้าที่ที่จะต้องมีต่อบิดามารดา บุตร ภรรยา แต่นักรบก็ต้องกระทำ และบิดามารดา บุตร ภรรยา จะต้องยินดีและสนับสนุนให้นักรบผู้นั้นกระทำตามพันธะหน้าที่ เพื่อชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล และคำสรรเสริญยกย่องจากสังคม และทัศนคติยกย่องการกระทำของซามูไรเช่นนี้ ยังสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของลัทธิชินโตที่เน้นความจริงใจหรือมะโกะโตะ (真) ในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ถ้าการกระทำนั้น ๆ มีความจริงใจที่จะกระทำ ก็ถือว่าเป็นสิ่งถูกต้อง และสมควรได้รับการยกย่อง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าซามูไรจะให้ความสำคัญกับเจ้านายเป็นอย่างสูงมากกว่าพ่อแม่และครอบครัว แต่ตามหลักบุนโดก็ยังได้กำหนดว่าพวกเขาจะต้องกระทำหน้าที่เป็นลูกกตัญญูต่อพ่อแม่ รวมทั้งจะต้องพร้อมเสมอที่จะอุทิศตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นอีกด้วย⁴⁶ และหลักของบุนโดที่กล่าวถึงการไม่เกรงกลัวต่อความตายของซามูไร เพื่อให้ซามูไรสามารถอุทิศตนเพื่อเจ้านายและเพื่อครอบครัวได้อย่างเต็มที่ ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปนั้น มีการกล่าวถึงการปฏิบัติตนต่อเจ้านายควบคู่ไปกับการรับผิดชอบต่อครอบครัวของซามูไร สิ่งนี้อาจแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติหน้าที่ต่อเจ้านายด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีของซามูไร จะต้องกระทำควบคู่ไปกับการเป็นบุตรที่กตัญญู มิใช่ให้ซามูไรอุทิศตัวเพื่อเจ้านายเพียงอย่างเดียว โดยเพิกเฉยต่อหน้าที่ความรับผิดชอบต่อที่มีต่อบิดามารดา เพียงแต่หากจะต้องเลือกแล้วซามูไรต้องให้ความสำคัญกับเจ้านายเป็นอันดับแรก

2. ซามูไรต้องกล้าหาญไม่เกรงกลัวความตาย

จากหนังสือ *ฮะนะกะวะระ* ได้กล่าวถึงสาระสำคัญของบุนโดว่า วิธีทางของซามูไรคือความตาย หมายความว่า ในวิกฤติการณ์แห่งความเป็นและความตายเท่า ๆ กัน ให้เลือกเอาความตาย ซึ่งเป็นวิธีการที่ง่าย ไม่มีอะไรยุ่งยาก เพียงแต่สำรวจมตนแล้วเดินเข้าหามันเท่านั้น

I have found the essence of Bushido : to die! In other words, when you have a choice between life and death, then always choose death: this is all that

⁴⁶ Tsunetomo Yamamoto, *Bushido: The Way of the Samurai*, Trans. Minoru Tanaka., p. 11.

you must remember. It is neither troublesome nor difficult. You have only to go on with a clenched stomach. Any other ideas are unnecessary and futile.⁴⁷

การฝึกฝนเพื่อที่จะบรรลุสาระสำคัญของบุนิโด ซามูไรในฐานะนักรบจะต้องคำนึงถึงความตายอยู่ตลอดเวลา เพราะเมื่อจิตใจระลึกถึงความตายอยู่ตลอดเวลา ซามูไรจะดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท ส่งผลให้สามารถบรรลุวิถีแห่งความจงรักภักดีต่อเจ้านาย และความรับผิดชอบต่อครอบครัวด้วยในขณะเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าซามูไรไม่เพียงต้องให้ความสำคัญต่อเจ้านายของตนเท่านั้น แต่ยังต้องคำนึงถึงหน้าที่ที่บุตรพึงกระทำต่อบิดามารดาอีกด้วย ดังกล่าวมาแล้ว

One who is supposed to be a warrior considers it his foremost concern to keep death in mind at all times, every day and every night, from the morning of New Year's Day through the night of New Year's Eve. As long as you keep death in mind at all times, you will also the ways of loyalty and familial duty. ... But if you realize that the life that is here today not certain on the morrow, then when you take your orders from your employer, and when you look in on your parents, you will have the sense that this may be the last time—so you cannot fail to become truly attentive to your employer and your parents. This is why I say you also fulfill the paths of loyalty and familial duty when you keep death in mind.⁴⁸

การที่นักรบทุกคนจะต้องไม่เกรงกลัวความตาย โดยการระลึกถึงความตายอยู่ตลอดเวลาเพื่อที่จะสามารถเผชิญกับความตายได้ทุกเมื่อนั้น หลักจริยธรรมข้อนี้ของนักรบน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากความคิดความเชื่อของพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่า ชีวิตเป็นอนิจจัง เบื้องหน้าการมีชีวิต เพราะเป็นการต่อสู้กรรมของมนุษย์

นักรบที่ไม่เกรงกลัวต่อความตาย ย่อมถือว่าเป็นนักรบผู้กล้าหาญ ดังนั้น ความกล้าหาญ จึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่นักรบทุกคนจะต้องมี ในสนามรบ นอกจากทักษะใน

⁴⁷ Ibid., p.13.

⁴⁸ Thomas Cleary, *Code of the Samurai: A Modern Translation of the Bushido Shoshinshu of Taira Shigesuke* (Massachusetts: Tuttle Publishing, 1999), p., 3-4.

การใช้อาวุธได้อย่างดีเยี่ยมแล้ว ซามูไรทุกคนจะต้องมีความกล้าหาญเป็นอาวุธที่สำคัญอีกด้วย และเมื่อ *ภายนอก* กล้าหาญ *ภายใน* ก็ต้องมีหัวใจเป็นกุศล คือ ต้องมีความเมตตากรุณาด้วยความกล้าหาญนั้น ถ้าเป็นความกล้าหาญในการกระทำสิ่งที่ผิดจะไม่สมควรได้รับเกียรติยศ และมีชีวิตชีวาของนักรบ และความตายเพราะกล้าทำในสิ่งที่ไม่ควรนั้นเท่ากับความตายของสุนัขเพียงตัวหนึ่งเท่านั้น การที่ได้เข้าไปประจัญบานอยู่ในสมรภูมิและถูกฝ่ายศัตรูฆ่าตายเป็นสิ่งที่สมควรยิ่งนัก หรือเมื่อพ่ายแพ้แก่ศัตรูและกระทำการ *ฮะระคิริ* นอกจากจะแสดงออกถึงการรู้จักบังคับจิตใจของตนเองของซามูไรแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญได้อย่างชัดเจนอีกด้วย

นอกจากนี้ บุคิโด้ยังกำหนดให้ การตายสามารถลบล้างการเสียชื่อเสียงได้ การตายที่มีเกียรติของนักรบคือการทำ *ฮะระคิริ (腹切り)* หรือ *เซ็ปปูกุ (切腹)* ซึ่งเป็นการตายที่นักรบจะต้องอาศัยพลังจิตสูง สามารถอดทนต่อความเจ็บปวดที่เกิดจากการทรมานตนเอง ด้วยการใช้มีดสั้นแทงที่หน้าท้องใต้เอวด้านขวา กรีดมาทางซ้ายแล้วดึงมีดขึ้นข้างบน การตายด้วยวิธีนี้ นักรบจะต้องมีความกล้าที่จะพิสูจน์ให้เห็นถึงความสามารถในการบังคับจิตใจของตนเอง ผู้ที่สามารถบังคับจิตใจและเอาชนะจิตใจของตนเองได้ จึงจะสมควรเป็นผู้ได้รับการยกย่อง

3. ความสามารถในการบังคับจิตใจของตนเองได้

ความสามารถในการบังคับจิตใจของตนเองได้ เป็นจริยธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งของนักรบ การที่จะบังคับจิตใจของตนเองได้นั้น นักรบจะต้องฝึกการมีสมาธิ ใช้ปัญญา และให้ความสนใจกับการศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ เพราะศาสตร์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปรัชญา กวีนิพนธ์ หรือดนตรี ล้วนทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงความสงบแห่งจิต เมื่อนักรบมีความสงบ สมาธิปัญญาก็บังเกิดขึ้น อันจะนำไปสู่การฝึกจิตและบังคับจิตได้ นักรบจึงต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ไม่เฉพาะแต่ยุทธศาสตร์เท่านั้น นักรบที่ดีจะต้องเป็นนักการศึกษาด้วย คุณธรรมข้อนี้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของ พุทธศาสนานิกายเซ็น และ ลัทธิขงจื้อ ที่ให้ความสำคัญกับการมีสมาธิปัญญา และการศึกษาค้นคว้าความรู้

4. การรักษาบุคลิกภาพของตนให้เหมาะสม

เนื่องจากซามูไรเป็นนักรบผู้รับใช้เจ้านายของตน บุคลิกภาพของซามูไรแต่ละคนนอกจากจะสะท้อนถึงความเป็นซามูไรของบุคคลผู้นั้นแล้ว ยังมีความเกี่ยวข้องถึงชื่อเสียงของซามูไรผู้เป็นเจ้านายของซามูไรผู้นั้นอีกด้วย ฉะนั้น ซามูไรทุกคนจึงต้องรักษาบุคลิกภาพของตนให้เหมาะสมดุ

อยู่เสมอสมกับที่เป็นนักรบ บุद्धิโดจึงกำหนดให้ชาмуไรจะต้องเป็นผู้ที่รักษาความสะอาด ซึ่งเป็นการกระทำที่สำคัญตามความเชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่นคือชินโต อันมีอิทธิพลต่อหลักจริยธรรมของนักรบ ชาмуไรจะต้องดูแลรักษาร่างกายของตนให้สะอาดอยู่เสมอ เพราะแม้เมื่อถูกจับได้ในยามที่ต่อสู้กัน เข้าศึกจะได้ไม่ดูหมิ่นหรือมีความรังเกียจ การรักษาความสะอาดนั้นต้องรักษาเครื่องแต่งตัวทั้ง ชั้นนอกและชั้นในให้สะอาดเหมือนระวางอาวุธของตนมิให้เกิดสนิม

ต้องอาบน้ำทุกเช้า แม้จะหนาว ต้องโกนหนวด สระผม และทำความสะอาดแก่เล็บ มือนั้น ต้องตัดให้เรียบ แล้วถูปลายเล็บด้วยหินหยาบชนิดหนึ่ง แล้วใช้หางม้าหยาบขัดเล็บ อีกต่อหนึ่ง ชาмуไรจะต้องระวางร่างกายของตนให้สะอาดเหมือนระวางอาวุธไม่ให้ขึ้นสนิม⁴⁹

บุद्धิโด สอนให้นักรบเป็นผู้ไม่กลัวความตาย รักษาหน้าที่ คือความจงรักภักดีต่อเจ้านาย ด้วยชีวิต มีความกล้าหาญ และในขณะเดียวกัน นักรบจะต้องเป็นสุภาพบุรุษ เป็นผู้มีธรรมะประจำใจ และเป็นนักการศึกษา จะเห็นได้ว่าหลักธรรมของบุद्धิโดนี้ มีที่มาจากหลักคำสอนของศาสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมญี่ปุ่นนั่นเอง บুদ্ধิโดถือเป็นความคิดความเชื่อในกลุ่มชนชั้นนักรบหรือชาмуไร แต่ปรากฏว่าหลักจริยธรรมของนักรบนี้ มีอิทธิพลต่อการประกอบพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนญี่ปุ่นในชนชั้นต่าง ๆ อีกด้วย

เนื่องจาก มิยะโมะโตะ มุซุเมะอิชิโระ ครุฑะมิตัวละครเอกในนวนิยายเป็นชาмуไรที่ปฏิบัติตามวิถีชาмуไรจนได้รับการยอมรับว่าเป็นชาмуไรในอุดมคติ การศึกษาลักษณะการปกครองของญี่ปุ่นอันเป็นที่มาของนักรบหรือชาмуไร และวิถีปฏิบัติของชาмуไรหรือบุद्धิโด จึงเป็นสิ่งสำคัญประการแรกที่ทำให้เข้าใจถึงเนื้อหาของนวนิยายได้ เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของนวนิยายเป็นเรื่องราวของมุซุเมะอิชิโระเคยมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์สมัยศักดินาสวามิภักดิ์ การศึกษาชีวประวัติของมุซุเมะอิชิโระในฐานะชาмуไรผู้มีตัวตนจริงทางประวัติศาสตร์ และรายละเอียดของผู้ประพันธ์ในการสร้างสรรค์วรรณกรรม รวมทั้งบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ในสมัยที่ปรากฏในนวนิยาย จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องพิจารณาเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การศึกษานวนิยายในฐานะที่เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์

⁴⁹ เสฐียร พันธงชัย, “พุทธจริยาและธรรมจริยา” วารสารเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (เมษายน 2532): 54, อ้างถึงใน พิพาดา ยังเจริญ, *ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น*, หน้า 83.